

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Факультет історії, політології та міжнародних відносин
кафедра міжнародних відносин та суспільних комунікацій**

**ІНТЕГРАЦІЯ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ У
ЄВРОПЕЙСЬКІ ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНІ СТРУКТУРИ: ОСНОВНІ
НАПРЯМКИ ТА ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ**

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)**

Виконала:

студентка 6 курсу, 603 групи
Савчук Дар'я Сергіївна

Керівник:

кандидат філософських наук
доцент Струтинський В.Є

Рецензент:

*До захисту допущено
на засіданні кафедри*

протокол № _____ від _____ 2023 р.

Зав. кафедрою _____ проф. МакарВ.Ю.

Чернівці – 2023

Анотація

У кваліфікаційній роботі розкривається тема європейської та євроатлантичної інтеграції держав Центрально-Східної Європи. Проведено аналіз виникнення та розвитку європейської інтеграції країн, визначено головні результати європейської та євроатлантичної інтеграції держав ЦСЄ, виявлено вплив євроінтеграції на інноваційне оновлення економік країн ЦСЄ. Виявлено перспективи розвитку держав ЦСЄ, визначено механізми їх інтеграції та досліджено перспективи України щодо інтеграції у європейські та євроатлантичні структури.

Ключові слова: інтеграція, держави Центрально-Східної Європи, економіка, розвиток, об'єднання.

Summary

The subject of the European and Euro-Atlantic integration of the states of Central and Eastern Europe is revealed in the qualification work. The analysis of the origin and development of the European integration of the countries was carried out, the main results of the European and Euro-Atlantic integration of the CEE countries were determined, the impact of the European integration on the innovative renewal of the economies of the CEE countries was revealed. The prospects for the development of the states of Central and Eastern Europe through integration into European and Euro-Atlantic structures were identified, the mechanisms of the integration of states into European and Euro-Atlantic structures were determined, and the prospects of Ukraine in the integration into European and Euro-Atlantic structures were investigated.

Key words: integration, states of Central and Eastern Europe, economy, development, unification.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Д.С. Савчук

(підпис)

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ІНТЕГРАЦІЇ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ У ЄВРОПЕЙСЬКІ ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНІ СТРУКТУРИ.....	7
1.1. Концептуальні та методологічні засади дослідження	7
1.2. Стан наукової розробки проблеми.....	16
Висновки до 1 розділу.....	22
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ОСНОВНИХ НАПРЯМКІВ ТА ХАРАКТЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ІНТЕГРАЦІЇ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ У ЄВРОПЕЙСЬКІ ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНІ СТРУКТУРИ.....	24
2.1. Виникнення та розвиток європейської інтеграції країн.....	24
2.2. Головні результати європейської та євроатлантичної інтеграції держав Центрально-Східної Європи.....	31
2.3. Вплив євроінтеграції на інноваційне оновлення економік країн ЦСЄ.....	37
Висновки до 2 розділу.....	46
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ ЧЕРЕЗ ІНТЕГРАЦІЮ У ЄВРОПЕЙСЬКІ ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНІ СТРУКТУРИ.....	48
3.1. Подальші перспективи інтеграції для держав Центрально-Східної Європи.....	48
3.2. Механізми інтеграції держав до європейських та євроатлантичних структур.....	53
3.3. Перспективи України у інтеграції у європейські та євроатлантичні структури.....	59
Висновки до 3 розділу.....	66
ВИСНОВКИ.....	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	73
SUMMARY.....	78

ВСТУП

Актуальність теми. На початку ХХІ ст. інтеграція держав до європейських та євроатлантичних структур стало важливим завданням для багатьох країн Центрально-Східної Європи, що обумовлено тим, що Уряди країн покладають надії на прискорення темпів розвитку й покращення рівня якості показників зростання своїх національних економік. У світі всі країни взаємодіють між собою. Світова економіка – це багатогранна економічна система, вдосконалення якої залежить багатьох чинників. Першоосновою світової економіки є міжнародна торгівля, адже спочатку взаємодія країн починалася з торгівлі товарами та послугами, у свою чергу, військова та зовнішньополітична діяльність була обумовлена економічними причинами. Пізніше світова економіка сформувалася у світовий ринок товарів.

Сучасна світова економіка функціонує в умовах інтеграційних процесів, виходить на новий етап та тип інтернаціоналізації виробництва. На сьогоднішній день країни та всі регіони світу безпосередньо об'єднані між собою не лише фінансовими та товарними потоками, а також світовим виробництвом, бізнесом, інформаційними технологіями тощо. Стрімко підвищилася залежність окремих країн та регіонів у світовій економіці. Кожен регіон та країна відіграє певну роль у світовій економіці. Але, незважаючи на це, головну роль у системі світового господарства грає група країн, де вже сформована зріла ринкова економіка, з високою конкурентоспроможністю. Україна націлена на розвиток економіки та зміцнення економічних та торгівельних зв'язків з багатьма регіонами світу, проте саме країни Європейського союзу та Євроатлантичні структури мають особливе значення для нашої держави. Після широкомасштабного вторгнення РФ в Україну, особливої актуальності набула проблема інтеграції України в економічний простір європейських та євроатлантичних об'єднань, а це, в свою чергу, потребує розгляду успішного досвіду інтеграції країн

Центрально-Східної Європи в ці структури, що й обумовлює актуальність теми дослідження.

Мета дослідження: дослідити теоретико-методологічні та практичні аспекти інтеграції країн Центрально-Східної Європи та виявити перспективи України у інтеграції у європейські та євроатлантичні структури.

Відповідно до головної мети дослідження в процесі дослідження вирішувалися наступні **завдання**:

- дослідити концептуальні та методологічні засади дослідження;
- розглянути стан наукової розробки проблеми;
- простежити процеси виникнення та розвитку європейської інтеграції країн;
- виявити головні результати європейської та євроатлантичної інтеграції держав Центрально-Східної Європи;
- проаналізувати вплив євроінтеграції на інноваційне оновлення економік країн ЦСЄ;
- дослідити подальші перспективи інтеграції для держав Центрально-Східної Європи;
- проаналізувати механізми інтеграції держав до європейських та євроатлантичних структур;
- визначити перспективи України у інтеграції у європейські та євроатлантичні структури.

Об'єктом дослідження є процеси інтеграції країн у європейські та євроатлантичні структури.

Предмет дослідження – особливості процесу інтеграції країн Центрально-Східної Європи до європейських та євроатлантичних структур.

Методи дослідження. В роботі застосовано низку загальнонаукових та прикладних методів дослідження. Зокрема, метод аналізу та синтезу використано в процесі дослідження концептуальних та методологічних засад інтеграційних процесів в Європі; метод узагальнення та системний метод

використано в процесі виявлення стану наукової розробки проблеми; історико-метод використано під час розгляду виникнення та розвитку європейської інтеграції країн; метод рівнів аналізу та інші статистичні методи використано в процесі виявлення головних результатів європейської та євроатлантичної інтеграції держав Центрально-Східної Європи; метод моделювання та прогнозування використано в ході виявлення подальших перспектив інтеграції для держав Центрально-Східної Європи; системний метод та метод сценаріїв застосовано для значення перспектив України щодо інтеграції у європейські та євроатлантичні структури; метод графічного аналізу використано для наочного представлення отриманих результатів.

Практичне значення проблеми дослідження полягає у можливості використання запропонованих в роботі механізмів інтеграції держав до європейських та євроатлантичних структур в процесі розробки програми вступу України до ЄС.

Апробація результатів дослідження.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків, списку використаних джерел, який налічує 55 найменувань. Загальний обсяг роботи становить 82 сторінок, з яких основного тексту – 72 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ІНТЕГРАЦІЇ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ У ЄВРОПЕЙСЬКІ ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНІ СТРУКТУРИ

1.1. Концептуальні та методологічні засади дослідження

Існує велика кількість різноманітних теоретичних шкіл, теорій, концепцій, методологічних аспектів та концептів інтеграційних досліджень, які діляться за різними ознаками. Єдиної думки та певних правил такої класифікації ні у вітчизняній, ні у зарубіжній науці не існує.

Проблема будь-яких досліджень, присвячених методології, методам, теоретичним основам або школам, нерідко полягає в тому, що вищевказані терміни часто не зовсім правильно трактуються або навмисно перемішуються. Ми не ставимо за мету розглянути всі існуючі інтеграційні теорії, ні тим більше аналізувати теоретичні підходи у вивченні міжнародних відносин (хоча низка визначень інтеграції впливає з таких теоретичних моделей інтеграції як, наприклад, федералізм та неофункціоналізм).

Спочатку при дослідженні проблем інтеграції вчені використовували класичні методи та теорії міжнародних відносин. З розвитком інтеграційних процесів у світі та появою різних інтеграційних об'єднань стали активно розроблятися та розвиватися численні теорії та концепції інтеграції. Згідно справедливому зауваженню Є. Кіша, у процесі інтеграції «практика найчастіше випереджає теоретичну базу» [1, с. 110].

При написанні робіт з проблем інтеграції країн у європейські та євроатлантичні структури використовують як класичні теорії міжнародних відносин (реалізм, неореалізм, федералізм, функціоналізм тощо), так і концепції інтеграції (наприклад, багаторівневе управління або теорія багаторівневого управління, політичні мережі, концепція європеїзації, концепція конфедерації, теорія глобального регіоналізму тощо). Також

популярні теорії, засновані на розподілі функції теоретичного пізнання дійсності (експлікативні, дескриптивні та прескриптивні), масштабах процесу (глобальна, регіональна та субрегіональна інтеграція), регіональної приналежності (залежать від місця появи теорії) та сфери інтеграції (економічна, політична, культурна та ін.). Існують теорії економічної, політичної інтеграції, а також соціологічний, правовий та культурологічні підходи до вивчення інтеграційних процесів.

Відповідно до соціологічного підходу, насамперед широкі народні маси мали б стати основною рушійною силою інтеграції. Однак вони так і не виявилися достатньо залученими до цього процесу. В результаті окремі особи, різні соціальні еліти, політичні та економічні угруповання стають головними дійовими особами на інтеграційній сцені. Саме від характеру їхніх взаємин, від їх принципів позицій та істоти прийнятих ними рішень безпосередньо залежить інтеграційна динаміка.

У цілому нині можна виділити кілька найважливіших аспектів (ідей), які у основі соціологічного підходу до вивчення європейського інтеграційного процесу. Насамперед, це ідея «політичного об'єднання», яка, мабуть, найбільшою мірою розроблена в працях А. Етзоні [2, с. 18]. Ця ідея наголошує на таких питаннях, як ступінь залучення головних дійових осіб у процес об'єднання, відпрацювання механізму та визначення просторових меж об'єднання тощо.

Іншою фундаментальною основою соціологічного підходу до дослідження та аналізу європейської інтеграції є комунікативна теорія, що висуває на перший план різні форми соціального спілкування, а також необхідність розвитку комунікативних навичок та здібностей у суб'єктів, які беруть участь у такому спілкуванні. Зрештою, значну роль у становленні та розвитку соціологічного підходу до вивчення європейської інтеграції відіграв й такий дуже важливий та суттєвий елемент, як загальна політична культура.

В даний час виділяються такі основні теоретичні напрямки у дослідженні політичних інтеграційних процесів: федералізм, функціоналізм

та неофункціоналізм, транснаціоналізм, а також такі теоретичні підходи та теорії, як міжурядовий підхід та ліберальний міжурядовий підхід, теорія комунікації, багаторівневе управління, політичні мережі. Не всі з цих теорій враховують історичні та політичні практики ЄС. Слід також зазначити, що формування концепцій інтеграції дуже часто певною мірою було реакцією на виклики, пов'язані з конкретною політичною ситуацією в «єдиній Європі», і тому, будучи нерідко ідеологічно та політично навантаженими, вони концепти швидше формували, ніж неупереджено пояснювали реальні інтеграційні процеси у ЄС.

Розглядаючи сучасні теорії європейської інтеграції, які нерідко народжувалися, на відміну від інших, безпосередньо під час самого процесу інтеграційного будівництва, а часом і після конкретних історичних і політичних подій, що відбувалися в ЄЕС чи ЄС, слід сказати про феномен інтеграції.

Європейська інтеграція — це процес політичної, юридичної, економічної (а в деяких випадках — соціальної та культурної) інтеграції європейських держав, у тому числі й частково розташованих в Європі [15, с. 9].

Не можна також теорії інтеграції зводити просто до висловлювань і тих чи інших політичних осіб, що нерідко відбувається у сучасній вітчизняній та зарубіжній публіцистиці.

Франція – основоположник, лідер євроінтеграційних процесів. Ще в ХІХ ст. Наполеон будував свою імперію в Європі на засадах уніфікації та єдності. А в ХХ ст. міністр закордонних справ Франції Р. Шуман відкрив Європі шлях до інтеграції, запропонувавши створити ФРН (франко-німецьке Об'єднання вугілля та сталі), відкрите для приєднання інших країн. Де Голлі. Міттеран займався проблемами розширення європейської інтеграції, колишній президент Валерії Жискар д'Естен працював над концепцією устрою розширеного ЄС (він очолював Європейський Конвент, який

займався розробкою Євроконституції). Президент Ніколя Саркозі був ініціатором створення у 2008 р. Середземноморського Союзу.

Для Франції завжди єдина Європа була привілейованим проектом та особливим дітищем: спочатку в особі ЄОУС, потім в особі ЄЕС, а тепер Європейського Союзу.

Зважаючи на це, цілком очевидно, що саме у французьких суспільно-політичних колах народилося багато теорій європейської інтеграції.

По суті, згадані підходи є різними поглядами на проблему міжнародної політичної інтеграції. Однак між ними є і багато спільного: майже всі теорії політичної інтеграції містять гіпотезу про шляхи подальшого розвитку європейського інтеграційного процесу, намагаються передбачити його кінцевий результат, а саме: створення наднаціональної освіти, збереження традиційної міждержавної структури або інший розподіл повноважень між національним та загальноєвропейським рівнями. Разом з тим, необхідно чітко уявляти, що політична інтеграція неминуче буде обмежена політичною реальністю та власними інтересами держав-учасниць.

Застосування теорії федералізму обумовлено необхідністю розібратися і зрозуміти роль національної держави в інтеграційному об'єднанні та проаналізувати співвідношення національних та наднаціональних інтересів. Теорія федералізму вважається однією з ранніх теорій інтеграції. Теоретики-федералісти (Ж. Монне, П. Дюкло)[3] вважали, що мета інтеграції – створення спілки людей одному політичному «тілі». Інші представники цієї течії (А.Спінеллі[4], К. Фрідріх[5], Д. Елезер[6]) вважали, що необхідно відтворити формат національної держави в наднаціональних масштабах, тобто, створити своєрідну державу (насправді – союз держав) на наднаціональній основі (об'єднання за принципами федерації).

На думку федераліста Д. Сіджанські, наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. мала наступити «ера федералізму». У своїй роботі «Майбутнє федералізму в Європі» він пише про те, що в Європі відбудеться «федералістська

революція», коли національні інтереси відійдуть на задній план і буде побудована «єдина Європа» на федералістських засадах [7].

Ідеалом концепції федералістів було створення загальноєвропейської федерації із збереженням важливої ролі в ній провідних національних держав. Небажання політичного класу йти на значний утиск національного суверенітету було пов'язане з традицією бачення «єдиної Європи» урядовими колами, закладеною ще президентом де Голлем у 1950 – 1960-ті роки. – важливим противником наднаціональних інститутів, ідеологом заснування Європи держав-націй, «Європи Вітчизни».

У результаті у політичному класі взяли гору прихильники конфедеративного підходу до європейського будівництва. Прихильники цього підходу наполягали на будівництві не наднаціональної держави, а федерації держав-націй, де зберігалися б національні суверенітет, ідентичність і цінності. Ця концепція, заснована на деголівській тезі «Європа батьківщин», докорінно суперечила федералістському баченню спільної Європи, яку відстоювали насамперед німецькі інтеграційні.

Боязнь втратити свій суверенітет та ідентичність у наднаціональній державі виявилася в негативному відношенні урядів країн та небажанні прийняти Євроконституцію.

На думку прихильників міжурядового підходу, основоположником якого був С. Хоффман [8], інтеграція – плюралістичне явище, що залежить від багатьох різноманітних чинників. Вони вважають, що держави вступають у регіональні об'єднання через зміни ситуації на світовій арені. Прикладом цього є ініціатива Франції та Німеччини щодо створення ЄОУС в умовах нової міжнародної обстановки, що склалася після Другої світової війни, а також переорієнтація держав колишнього соцтабору на «єдину Європу» знову ж таки під час зламу біполярної системи міжнародних відносин на рубежі 1980 – 1990-х мм. та формування нової моделі.

Неофункціоналізм (основоположник – Э.Хаас [9]) будується навколо центрального терміна, який Хаас визначив як перелив (spillover), тому ця

концепція отримала назву «перекидання», чи «переплескування». «Перелив» передбачає, що інтеграція поступово поширюється з однієї галузі на іншу через взаємозалежність різних процесів усередині ЄС. Конкретним прикладом використання у роботі теорії неофункціоналізму може бути процес поступового залучення колишніх країн соціалістичного табору в європейське інтеграційне «лоно»: спочатку ЄЕС та держави ЦСЄ уклали угоди про торгівлю та співробітництво, потім перейшли до асоційованого членства, а результатом цього стало їхнє входження до складу ЄС.

Прихильники неофункціоналізму ставили в основу динаміку інтеграції і надавали велику роль політичному компоненту в процесі інтеграційного будівництва. На їхню думку, інтеграція держав має початися з економічної сфери, оскільки саме в ній відмова держави від низки прерогатив найменш болісна. Розвиваючи співробітництво у цій сфері, її учасники поступово поширяють його і на інші – соціальну, культурну, а потім уже, як у ефекті ланцюгової реакції, вони прийдуть до співпраці у правовій та політичній сферах.

З розвитком ЄЕС та її перетворення на початку 1990-х гг. в ЄС, з поглибленням та розширенням інтеграції з'являлися нові концепції інтеграції. Їх авторами були переважно суспільно-політичні діячі та європейські чиновники, що відобразили в них нові реалії об'єднавчого процесу. Можна назвати такі теорії, як теорія «твердого ядра» В. Шойнбле та К. Кламерса, теорія «конфедерації» Ф. Міттерана, теорія «гнучкої інтеграції» (зокрема, теорія «трьох кіл» Е. Балладюра), теорія «концентричних кіл» Ж. Делора та ін.

Прихильники теорії «твердого ядра», німці В. Шойнбле та К. Кламерс, вважають, що подальший розвиток ЄС має будуватися на засадах федералізму та субсидіарності. «Міцне ядро», на їхнє переконання, складуть «держави – мотори» європейської інтеграції – Німеччина та Франція, а також країни Бенілюксу, здатні спільно приймати рішення та сформувати основи політичного союзу. Пізніше до них приєднуються решта членів Євросоюзу.

Прихильники цієї теорії наголошували на тому, що інтеграційні процеси повинні йти вперед незалежно від бажань та можливостей членів «єдиної Європи». Щодо майбутнього розширення на Схід вони пропонували запровадити тривалі перехідні періоди для країн ЦСЄ та широко використовувати можливості «гнучкої інтеграції» для його здійснення. Вони особливо наголошували на необхідності проведення реформ усіх інституцій Співтовариства для подальшого успішного інтеграційного будівництва в Європі.

Широкого поширення набула концепція «конфедерації» Ф. Міттерана. Вона також передбачала виділення всередині Євросоюзу «твердого ядра», групи найбільш розвинених і готових до поглиблення інтеграційного будівництва країн, які б продовжили рух уперед в областях, поки що недоступних іншим державам.

Теорія «гнучкої інтеграції», як і багато теорій та концепцій інтеграції в Європі, народилася на практиці, коли після вступу до ЄЕС у 1973 р. Великобританії, Ірландії та Данії стало очевидно, що не всі країни-члени Співтовариства однаково ставляться до перспектив поглиблення інтеграції та готові взяти участь у подальших інтеграційних проектах. Про існування різного ступеня інтеграції окремих держав вперше заговорив німецький канцлер В. Брант у 1974 р. Ідеї Бранта набули розвитку в доповіді бельгійського прем'єра Л. Тіндеманса (1975 р.).

Британське бачення «гнучкої інтеграції», відмінне від класичних уявлень, виклав прем'єр-міністр Великобританії Дж. Мейджор у 1994 р. Його основна ідея полягала в тому, що європейська інтеграція має розширюватися, а не поглиблюватися, для чого Союзу треба надати більше гнучкості та дати членам ЄС право обирати та вирішувати, в яких проектах Євросоюзу вони братимуть участь.

Французьке уявлення про «гнучку інтеграцію» виклав прем'єр-міністр Франції, неоголіст Е. Балладюр. Його теорія, розроблена 1994 р., отримала назву теорії «трьох кіл» [10]. Вона передбачала, як й випливає з її назви,

створення трьох «кіл» у рамках Європи. У першу чергу увійшли б усі члени Євросоюзу, які поважають комунітарне право та принципи спільної зовнішньої політики, а також прагнули до створення Економічного та валютного Союзу (ЕВС). Друга б складалася з тих країн, у яких проводилася б політика «поглибленої солідарності». А замикала б усе це третє коло, так зване «зовнішнє коло», що включає асоційовані держави СЦЄ.

На думку Балладюра, Європа має розширюватись, але зберегти при цьому ефективне «центральне ядро». На відміну від німецьких інтеграцій, Балладюр не говорив про єдине тверде федеральне ядро. Його пропозиції укладаються у традиційне французьке (ще навіть деголівське) бачення Європи, в якій Франція буде центром, причому не лише центром основного ядра, а й інших кіл [10].

Обговорення проблем та особливостей «гнучкої інтеграції» ставало найактуальнішим, коли відбувалося чергове розширення «єдиної Європи». У міру розширення числа учасників інтеграційного будівництва та його поглиблення ставало зрозуміло, що Європейський Союз не може розвиватись рівномірно, і не всі національні держави готові брати участь у різних інтеграційних проектах (наприклад, ЕВС, Шенгенська зона, Європейська соціальна хартія тощо). Теорія «гнучкої інтеграції», або «гнучкості» стала особливо актуальною у зв'язку з масштабними п'ятим і шостим розширенням Євросоюзу в 2004–2007 роках [12].

Кожна з країн, маючи різні уявлення про темпи та безпосередні завдання інтеграційного будівництва та виходячи з власних національних інтересів, сприяла то прискоренню, то уповільненню інтеграційних процесів. Вже у 1960-ті роки постало питання про «різношвидкісну» участь країн у деяких напрямках діяльності Союзу, пов'язане насамперед із бажанням чи небажанням окремої держави передати частину свого національного суверенітету та повноважень загальноєвропейським наднаціональним органам. Це призвело до того, що одні країни беруть участь у низці

інтеграційних проектів, а інші ні (наприклад, неприєднання Великобританії до єврозони та Шенгенської зони).

Відповідно до теорії «концентричних кіл» однієї з лідерів члена французької соцпартії Ж. Делора[11], до ЄС до середини 1990-х гг. (коли відбулося його розширення до кордонів ЄС-15), необхідно було виділити «тверде (центральне) ядро» країн – 12 держав «єдиної Європи», навколо якого розташовуватиметься кільце інших, сусідніх із ЄС країн. Усі вони утворюють єдиний господарський простір. На відстані від центру розмістяться держави ЦСЄ. Зовнішнє кільце становитимуть Росія, інші країни СНД та США, пов'язані із «твердим ядром» угодами про співпрацю.

Питання про створення «Європи двох швидкостей», а потім і «багатошвидкісної Європи» неодноразово обговорювалося лідерами західноєвропейських держав і активно підтримувалося французькими президентами соціалістом Ф. Міттераном і неоголістом Ж. Шираком під час проходження самітів ЄС у 1990-х роках, на яких у в тому числі обговорювалося його розширення на схід. «Старожили» розуміли, що «новачки» зі Східної та Центральної Європи не зможуть відразу і одночасно бути залученими до всіх сфер інтеграційного будівництва, а також, через своє економічне відставання від держав ЄС-15, піти шляхом подальшого поглиблення інтеграції в перші ж роки після їхнього приєднання до Співтовариства [13].

Теорія «концентричних кіл» Делора і теорія «трьох кіл» Балладюра були розроблені в середині 1990-х рр., у період, коли йшло активне обговорення процесу розширення Європейського Союзу на Схід як у загальноєвропейських структурах, так і в країнах ЄС-15. Ці теорії адекватно відбивають погляди на проблему вступу нових членів до Євросоюзу.

Багато науковців та чиновників не раз наполягали на тому, що з розширенням поспішати не можна, що воно в жодному разі не може здійснитись без реформування інституційної структури Співтовариства. Керівництво союзів непокоїлося не лише за свою країну і за ті негативні

наслідки, які розширення спричинить для неї, а й за своє дітище – єдину Європу. Вони розуміли, що якщо вже розширення і відбудеться, то треба зробити його найменш болючим для ЄС. Одним із варіантів вирішення цієї проблеми їм здавалося створення «різношвидкісної Європи» з «твердим ядром» у вигляді країн-засновниць Співтовариства, які підуть шляхом подальшого загальноєвропейського будівництва та розповсюдження інтеграції на інші сфери та інших держав: вони інтегруватимуться в ЄС і долучатимуться до загальноєвропейських політиків поступово, у міру їхніх можливостей [14].

Таким чином, теорії «гнучкої інтеграції» зараз успішно реалізуються у межах «єдиної Європи». Можна відзначити «дуалістичну природу» інтеграційних процесів, що дозволяє, з одного боку, обходити перешкоди на шляху розвитку ЄС та євроатлантичних структур, а з іншого – потенційно загрожувати єдності та загальному поступальному розвитку об'єднань.

1.2. Стан наукової розробки проблеми

Проблема європейської та євроатлантичної інтеграції держав Центрально-Східної Європи є одною з найбільш обговорюваних в науковому дискусі. Європейський союз був і залишається головним предметом аналізу теоретиків регіоналізму, проте з'являються нові підходи, такі як порівняльний регіоналізм, не західний регіоналізм та ін.

В роботах вітчизняних науковців, зазвичай, розглядаються проблеми інтеграції країн в європейські та євроатлантичні структури з позиції доцільності розширення союзу в просторовому контексті.

Такі дослідники, як Берггрюен Н. [16] та Д.Дайнен [17] європейську інтеграцію ототожнюють із процесом взаємодії між соціальними та політичними інститутами держав Європи, що стимулює створення нової політичної системи – Європейського Союзу. Цей феномен став відповіддю на

потрясіння ХХ ст. і розглядається як найбільш відповідний умовам спосіб уникнути війни між державами Європи.

Інтеграція в Європі мала не тільки економічні, а й політичні цілі: Європейське об'єднання вугілля та стали було покликане вирішити проблеми відновлення промисловості та врегулювати повоєнні відносини співпраці між Францією та Німеччиною. Якщо розглянути передумови європейської інтеграції, слід звернутися до досвіду вітчизняних досліджень. Так, І. Грицяк виділив найважливіші чинники, які сприяють інтеграції. Ними є високорозвинена ринкова економіка, поліцентрична структура та особлива культурна та історична спільність [18].

Високорозвинена ринкова економіка має три складові. По-перше, необхідним компонентом є наявність сильного промислового потенціалу. Інтеграція потрібна була для того, щоб зміцнити виробничу міць, а не створювати її вперше, оскільки навіть у післявоєнних умовах держави Західної Європи за цим показником посідали друге місце у світі.

Дослідниця М. Гаврилова зауважує: «... історія інтеграційних зусиль у Західній Європі та інших регіонах світу показала, що взаємне тяжіння та зрощування національних господарств ринкового типу можливе лише після досягнення ними досить високого рівня техніко-економічного розвитку, коли у структурі виробництва країн-партнерів переважає обробна промисловість. І навпаки, інтеграція об'єктивно протипоказана країнам аграрно-сировинного профілю» [19].

По-друге, ринковий тип господарства, який панував у країнах, що почали процес інтеграції, протягом кількох століть. І, по-третє, у європейських державах має забезпечуватись однорідність структури економіки, без якої інтеграція в межах однієї групи країн неможлива.

В. Білозубенко у своїй роботі «Інноваційна система Європейського Союзу: особливості формування та розвитку» розглядає регіоналізм, як підхід, що передбачає використання досвіду ЄС з урахуванням специфічних

особливостей кожного регіону, таких як історичний досвід, особливості економічного розвитку та ін. [20].

Закондонні науковці, зазвичай, в своїх дослідженнях приділяють увагу різним теоріям та моделям розвитку європейської інтеграції.

Слід зазначити, що Європейський союз довгий час залишався чи не єдиним предметом вивчення теоретиків регіоналізму. Прихильники функціоналістських та неофункціоналістських підходів вивчали процеси інтеграції всередині європейського простору, у теоріях «нового» регіоналізму конструювалася європейська ідентичність, аналізувалися процеси регіональної згуртованості усередині країн ЄС. Бьорн Хеттне та низка інших авторів констатують, що ЄС досяг п'ятого (останнього) рівня регіональної згуртованості – «регіону-політика», або «регіону-держави» [21].

Відбулася констатація «завершеності» кола певних теоретичних поглядів щодо оцінки процесів регіоналізації всередині Європи. Ряд авторів уже пишуть про новий вид регіоналізму – «інтеррегіоналізмі» на прикладі США та ЄС, при цьому проводячи теоретичний вододіл між мотивами та принципами дії ЄС та США на світовій арені [21], таким чином констатуючи факт існування суперрегіонів, що діють у глобальному світі.

На думку Т. Берцель, процес розвитку багаторівневої системи управління в країнах ЄС призвів до «теоретичного перевороту» у дослідженні регіональних процесів, який охарактеризувався завершенням домінування теорій міжнародних відносин і відкрив простір для політичної та суспільної компаративістики [22].

У дослідженні процесів у ЄС це проклало шлях соціальному конструктивізму (social constructivism), який розвивається у дискусіях з раціоналістичними та історичними інституціоналістськими підходами (rationalist and historical institutionalist approaches). Дослідження соціальних конструктивістів (Дж. Чеккель, Т. Піссе, Т. Дайза) підкресливали важливість процесів соціалізації та формування колективної ідентичності у процесах регіональної інтеграції.

Т. Берцель вважає, що теоретичні підходи регіоналістського характеру стали субдисциплінами теорій міжнародних відносин [22].

Теорії «нового» підходу до інтеграції в Європі дали поштовх до розвитку низки нових напрямів у дослідженні регіонів, таких як «віртуальний» регіоналізм (А. Ачарія), теорії «концептів ідентичності та подорожі» (Ансі Паасі, дослідника Департаменту географії Університету Оулу, Фінляндія [23], Джозефіни Сісснер, співробітника Дослідницького центру міграції, етнічності та суспільства (REMESO, Швеція) [24], і Томаса Перрена, співробітника Інституту досліджень соціальних наук (PASTECNRS Laboratory, Гренобль, Франція) [25] – культурна стратифікація, регіональна ідентичність і т. п.), порівняльний регіоналізм.

Термін «компаративний», або «порівняльний» регіоналізм (Comparative regionalism) з'явився порівняно недавно. Автори, використовують його, позначають новий етап в еволюції підходів регіоналізму як комплексне дослідження регіональних процесів. Одним із перших цей термін вводить у науковий обіг Фін Лаурсен у монографії «Компаративна регіональна інтеграція», виданої за його редакцією [26]. Метою дослідження є розгляд інтеграційних процесів з погляду різних теорій, а саме реалізму, інституціоналізму, конструктивізму ін. У написанні книги брали участь такі автори, як Фредерік Седербаум, Люк Ван Лангенхові, Алекс Варлейх-Лак та ін. Пізніше у розвиток теми вийшли кілька робіт, написаних цими ж авторами, серед них Фредерік Седербаум та його колеги [27; 28; 29].

Зараз стало актуально говорити про пост ревізійністський підхід до регіональної інтеграції в Європі. Цей підхід не заперечує роль і значення ЄС, але розглядає різні інструментарії та моделі побудови інтеграції [30]. Постревізійністський підхід базується на синтезі існуючих підходів до регіоналізму та відмові від ілюзій нормативної сили ЄС. Постревізійністське розуміння ролі ЄС у регіональних та міжрегіональних відносинах передбачає пошук нової ролі та використання різного інструментарію в умовах, що складаються. Розуміючи всю складність системи акторів, амбіцій, обмежень,

ЄС повинен використовувати найскладніший підхід до формування міжрегіональних зв'язків. Цей підхід має бути науково обґрунтованим, здійснюватись з використанням історичної практики, що склалася у нових умовах.

Українські дослідники, вивчаючи тему інтеграційних процесів в Європі звертають увагу на наявність значного потенціалу України щодо участі в європейських та євроатлантичних структурах.

Так, С. Горбань [31] та К. Горностай розглядають інтеграцію України в Європейський простір, як основу забезпечення гарантій економічного та політичного захисту. Автори відзначають, що європейський простір є унікальною частиною глобальної міжнародно-політичної системи в силу щонайменше трьох обставин: по-перше, Європа стала своєрідною «колискою» сучасних міжнародних відносин, по-друге, Європа за всю свою історію зіткнулася з усіма можливими способами взаємодії між державами від бажання взаємного знищення до посилення співробітництва, по-третє, характерна риса Європи, яку виділяє К. Горностай, це «безпрецедентно висока щільність найрізноманітніших багатосторонніх інститутів та механізмів, за допомогою яких здійснюється взаємодія учасників міжнародного життя» [32].

О. Ковальова відзначає, що для України важливим є той факт, що чинить вплив не лише історичне значення європейського фактора у розвитку міжнародних відносин, а той факт, що механізми які виникають у Європі та проходять там практичне випробування найімовірніше, будуть затребувані і поза її межами, зокрема й на глобальному рівні [33].

О. Єгорова відзначає, що інтеграція України в європейські структури створює більш значний потенціал організованості та структурованості, ніж у будь-якому іншому регіоні світу, але не що гарантує автоматичне вирішення будь-яких конфліктів [34].

Н. Зінченко відзначає той факт, що відмова країн Східної Європи від ринкової економіки та утворення Ради Економічної Взаємодопомоги

завадили розвитку економічних зв'язків між Східною та Західною Європою. Також вплинуло і зникнення колоніальної системи, через що було втрачено численні торговельні та інші зв'язки. Тому посилення торгівлі Західних країн одна з одною стала єдиним кроком для компенсації втрати східноєвропейського та колоніальних ринків [35].

О. Капінус аналізує, що в процесі посилення інтеграції країни навчилися ефективно вирішувати внутрішні завдання за рахунок структурної адаптації та гармонізації соціально-економічної політики використовуючи багатосторонні та наднаціональні механізми, що має першорядне значення, оскільки невдачі у внутрішній політиці можуть створити набагато більші проблеми, ніж традиційні зовнішні загрози. Для України актуальним є пошук вирішення «нетрадиційних» викликів міжнародно-політичного розвитку, таких як міжнародна організована злочинність, незаконне постачання зброї, наркотиків та радіоактивних матеріалів, транскордонні екологічні проблеми тощо [36].

Згідно з поглядами Г. Касіч [37] та Є. Ромова [38], в сучасних умовах в процесі інтеграції країн ЦСЄ у європейські та євроатлантичні структури є три великі проблеми, які потребують вирішення:

- ідеологія, «матеріально-технічна основа та інституційні структури забезпечення безпеки в цьому регіоні були сформовані в іншу епоху і повинні бути адаптовані як до нової обстановки на континенті, і до нових міжнародних викликів» [37];

- відсутність явно вираженого ворога, який був би ключовим фактором зближення та за його відсутності головним стає підтримка взаємоприйняттого балансу [38];

- зростання значення набувають взаємовідносини із зовнішніми акторами міжнародних відносин, залучення нових членів, а також «проеціювання сили» зовні, у тому числі за межі Європи [38].

Неадекватне вирішення будь-якої з цих трьох проблем може підірвати роль міжнародно-політичної системи Європи як джерела стабільності та безпеки.

Таким чином, теоретичні підходи, що вивчали та вивчають європейську інтеграцію, дозволили створити значну джерельну базу для дослідників. Історія європейської інтеграції включає великий блок тем за теоретичними поглядами від теорій федералізму через теорії неофункціоналізму, ліберального інтерговерменталізму, нового інституціоналізму, соціального конструктивізму, гендерні питання, політичні теорії та політичну економію до теорій «нового» та порівняльного регіоналізму. Всі ці теорії не конкурують одна з іншою, а доповнюють можливості дослідження європейської інтеграції.

Висновки до 1 розділу

В даний час виділяються такі основні теоретичні напрямки у дослідженні політичних інтеграційних процесів: федералізм, функціоналізм та неофункціоналізм, транснаціоналізм, а також такі теоретичні підходи та теорії, як міжурядовий підхід та ліберальний міжурядовий підхід, теорія комунікації, багаторівневе управління, політичні мережі. Не всі з цих теорій враховують історичні та політичні практики ЄС. Слід також зазначити, що формування концепцій інтеграції дуже часто певною мірою було реакцією на виклики, пов'язані з конкретною політичною ситуацією в «єдиній Європі», і тому, будучи нерідко ідеологічно та політично навантаженими, вони концепти швидше формували, ніж неупереджено пояснювали реальні інтеграційні процеси у ЄС.

Теоретичні підходи, що вивчали та вивчають європейську інтеграцію, дозволили створити значну джерельну базу для дослідників. Історія європейської інтеграції включає великий блок тем за теоретичними

поглядами від теорій федералізму через теорії неофункціоналізму, ліберального інтерговерменталізму, нового інституціоналізму, соціального конструктивізму, гендерні питання, політичні теорії та політичну економію до теорій «нового» та порівняльного регіоналізму. Всі ці теорії не конкурують одна з іншою, а доповнюють можливості дослідження європейської інтеграції.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ НАПРЯМКІВ ТА ХАРАКТЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ІНТЕГРАЦІЇ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ У ЄВРОПЕЙСЬКІ ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНІ СТРУКТУРИ

2.1. Виникнення та розвиток європейської інтеграції країн

Інтеграційні процеси в Європі, що призвели до виникнення Євросоюзу та інших євроатлантичних структур, з одного боку є об'єктивним результатом розвитку західної цивілізації, а з іншого – відповіддю на виклики сучасності, насамперед глобалізації. Важливість процесів протікання інтеграції полягає в тому, що вони поєднують три рівні інститутів: наднаціональні інститути ЄС, держави-нації та регіональний рівень. У зв'язку з цим вивчення досвіду ЄС може бути корисним та ефективним з погляду останніх змін світової політики та міжнародних відносин.

Європейська інтеграція налічує не один десяток років, протягом яких засновники єдиної Європи докладали безперервних зусиль, спрямованих на пошук оптимального шляху розвитку. В основі інтеграції лежить довга історія розвитку ідейного поля, що заклало передумови створення ЄС. Системі, що склалася до середини ХХ ст., передували кілька століть ідейної інтелектуальної підготовки та громадського обговорення про можливість та потребу об'єднання європейських держав з метою безпеки та подальшого розвитку.

Як відзначають історики, ідея про Європу як особливий світ проходить ниткою по віках. Протягом свого існування вона мала безліч втілень: що з'явилася в Стародавній Греції як міф і поняття єдиної географічної спільності, пізніше стала прикладом цивілізації і часом протиставлялася деспотичній організації життя народів Азії та Америки. Представники філософської думки описували свої політичні проекти Європи. Конкретні спроби реалізації пропонувалися досить швидко, але, зрештою, ставали

провальними. Навіть після Другої світової війни, коли почалося широкомасштабне європейське будівництво, дебати щодо самовизначення Європи не припинилися. Навпаки, це започаткувало новий виток обговорень про те, яким способом складна ідея, що довго розробляється, може трансформуватися з чергового важкоздійсненого проекту в реальність.

Нові пропозиції з'явилися як відхід від кровопролитних війн, що ведуть на континенті, з метою їх запобігання та збереження існуючого порядку. Серед найбільш яскравих представників того часу, які висловлювали ідею єдиної Європи, можна виділити П'єра Дюбуа при французькому дворі короля Пилипа Красивого (XIV ст.) та його Союз князів як найвищий орган управління 1, чеського короля Іржі Подебрада (1462 р.) та його проект конфедерації християнських держав, герцога Сюллі, радника англійського короля Генріха IV (XVI-XVII ст.), англійця Вільяма Пена та його роботу 1692 року «Твір про сьогодення та майбутній світ у Європі», французького абата Сен-П'єра з «Проектом встановлення постійного світу в Європі» (1713). Це були поки що тільки розрізнені плани перетворення Європи, проте вони вже дали істотні плоди.

Набуває широкого поширення концепція політичної свідомості європейця, яка об'єднує держави різної віри та різного державного устрою. Ідея балансу сил у Європі, підкріплена роботами Макіавеллі, та був і Монтеस्क'є, протиставляється азіатській тиранії.

Наступний виток ідей про майбутнє Європи – період Нового часу. Ж.Ж. Руссо виступав за союз європейських держав, хоч і вкрай скептично оцінював таку можливість у рамках монархій. Іммануїл Кант у праці «До вічного світу» посилався на федерацію держав як забезпечення миру, свого роду перехідний етап, що має на меті встановлення спільнот, заснованих на традиціях республіканізму, федералізму і панування права. Клод Анрі де Сен-Сімон у 1814 році розвинув концепцію загального європейського парламенту, що складається з двох палат, «який стояв би вище за всі національні уряди» [39].

Союз держав у Європі на той момент не був можливим через те, що необхідні історичні передумови поки що не сформувалися, переважали головним чином ідеї суто політичного об'єднання, і більшість проектів передбачала створення оборонних чи наступальних військових союзів. Перші кроки в інших сферах тільки починали робитися. Наприклад, у ХІХ ст. в економіці стали висуватись вимоги створення господарських об'єднань та спілок вільної торгівлі на території Європи.

У 30-ті роки. ХІХ ст. лідери руху за незалежність та об'єднання Італії, Карло Каттанео та Джузеппе Мадзіні сформулювали теорію Сполучених Штатів Європи. В 1849 Віктор Гюго виступив на Паризькому конгресі, де також закликав підтримати ідею створення Європи за проектом США, причому включаючи територію Росії.

Серйозне поширення європейське єднання набуло вже після Першої світової війни. Феномен пан'європеїзму став широко обговорюватися у багатьох країнах, з'явилися теоретичні ідеологи та політичні діячі, які активно вводять нове поняття у повсякденне життя громадян національних держав. У 20-ті роки австрієць Річард Куденхове-Калергі, орієнтуючись на американський зразок, у своїх дослідженнях («Пан-Європа», «Боротьба за Пан-Європу», «Європа прокидається») висунув конкретні пропозиції щодо створення Сполучених Штатів Європи.

Лише тяжке становище європейських держав після двох світових воєн, ослаблення позицій Європи у світовому співтоваристві, крах колоніального світу спонукали провідні країни Західної Європи до активного пошуку виходу з важкої ситуації, що склалася. Це був справжній перелом в історії становлення європейської інтеграції, оскільки предмет суперечок різко перейшов зі сфери теоретичних дискусій у сферу політичної практики реальних державних інтересів.

Значну роль мала промова Уїнстона Черчілля про «трагедію Європи», з якою він виступив у Цюріху 19 вересня 1946 року: «Ми маємо створити щось на зразок Сполучених Штатів Європи... Якщо спочатку не всі держави

Європи виявлять волю або зможуть вступити до Союзу , ми повинні зробити все, щоб ті, хто хоче і може зійшлися і об'єдналися» [40].

Вагомий внесок у розвиток сучасної інтеграції в Європі зробили такі особи, як Конрад Аденауер (Німеччина), Пол Генрі Спаак (Бельгія), Альсід де Гаспері (Італія), Жан Монне та Робер Шуман (Франція). Останні тісно співпрацювали між собою з багатьох питань об'єднання Європи, у тому числі зі створення франко-німецького об'єднання вугілля та сталі, яке фактично послужило однією з найважливіших передумов у становленні Європейської організації економічного співробітництва. Численні спроби об'єднання раніше ґрунтувалися переважно на політичних теоріях, які служили європейському мирному порядку. Гаазький конгрес 1948 року закликав формувати європейський культурний центр шляхом вирощування загальної європейської свідомості.

Відправною точкою процесу інтеграції у Європі прийнято вважати декларацію міністра закордонних справ Франції Р. Шумана від 9 травня 1950 року, де містилася офіційна пропозиція про створення Європейського об'єднання вугілля та сталі (ЄОУС) (табл.. 2.1).

Таблиця 2.1

Етапи інтеграційних процесів в країнах Європи

Рік	Подія
1951 – 1957	Створення спільного ринку вугілля та сталі (ЄОУС)
1958 - 1968	Створення митного союзу та загального ринку товарів (ЄЕС)
1969 – 1984	Формування передумов переходу до єдиного внутрішнього ринку
1985 – 1992	Формування Єдиного внутрішнього ринку
1991 - 2002	Створення Економічного та валютного союзу
2007	Формування правосуб'єктності організації
2008-2023	Розширення меж інтеграційних зв'язків та прийняття нових країн

Джерело: сформовано за [41]

Поліцентрична структура є такою характеристикою становлення інтеграційних процесів. Об'єднання навколо кількох сильних держав (Франції, Німеччини, Італії та Великої Британії) надає набагато більше можливостей для країн-учасниць союзу, ніж об'єднання навколо одного високорозвиненого актора світової політики. Найчастіше це мінімізує небезпеку узурпації прийняття рішень та засилля держави-гегемона у регіоні.

Особлива культурна та історична спільність, що склалася в Європі, становить особливий інтерес. Протягом усієї історії розвитку Європа, обмежена в території та сировинних ресурсах, була змушена пристосовуватися до високої щільності населення, успішно застосовуючи на практиці ідеї, згодом покладені в основу інтеграції: правова держава, багатовіковий досвід спільного проживання народів, культурна спільнота та релігійна схожість. Більшість мислителів наголошує, що загальна історична пам'ять – основа єднання народів. У Європі, крім історичної спадщини, існує й величезна культурна спадщина. Саме культурна домінанта є одним із тих компонентів, який визначає та створює численні емоційні зв'язки, що консолідують народи.

Політологи та історики у своїх роботах нерідко вживають такий термін, як «загальноєвропейська доля», який має на увазі усвідомлення жителями Європи певної спільності шляхів історичного розвитку та етно-географічної цілісності. «Європейську ідею» характеризує також складна взаємопов'язана система рівноваги між такими поняттями як традиції, цінності (світ, процвітання та правова держава) та концепція міжнародного політичного устрою.

Інтеграція передбачає тенденцію до певної уніфікації життя за загальними принципами та цінностями, звичаями та нормами поведінки, тому на регіональному рівні Євросоюзу інтеграція національних держав відбувається відносно легко, враховуючи подібність культурних традицій та економічного розвитку. В результаті інтеграційних процесів виникає об'єднана політична сила, що включає сукупний потенціал держав, що

входять до неї, змінює геополітичний розклад у регіоні і безпосередньо впливає на сусідні країни, не залучені в процеси інтеграції.

Грандіозні зміни, які вносяться глобалізацією до культурно-духовної сфери життя суспільства, очевидні. Дані зміни говорять про те, що в умовах сучасності, що швидко змінюються, майже неможливо обмежуватися рамками національних або локальних спільностей. Інтеграція Європи частково виявляє себе у стиранні відмінностей у способі життя та стилі поведінки людей, що належать до різних культур, у їх прилученні до єдиного культурного досвіду, у використанні загальних ціннісних систем, естетичних та мистецьких уподобань.

Нині Євросоюз – створення, яке не має повноцінних аналогів, це потужний геополітичний та економічний центр усього світу. Європейські держави пов'язані міцними узами права співтовариств, загальними інтеграційними інститутами та тісними економічними зв'язками на єдиному внутрішньому ринковому просторі. Втім, сучасний етап розвитку інтеграційних процесів пов'язаний з наявністю певних викликів, які потребують швидкої та адекватної відповіді.

Одним із викликів сучасності найчастіше називають глобалізацію, яка розмиває соціальну та культурну бази європейських процесів інтеграції, тим самим прискорюючи процеси індивідуалізації. В результаті корінні підвалини західноєвропейської цивілізації – сім'я, церква, протестантська етика, католицький традиціоналізм, політична багатопартійність, державнація – втрачають свій вплив. Швидко старіння жителів Європи, низький рівень народжуваності корінного населення та наплив іммігрантів викликають відчутне порушення етнічного та культурного балансу у суспільстві та загалом зниження якості життя певних груп населення.

Масове безробіття, втрата кваліфікованої робочої сили, падіння курсу євро, що стали наслідком фінансово-економічної кризи останніх років, говорять про втрату конкурентоспроможності у багатьох галузях на світових ринках. Все це посилюється зростанням екстремізму та правого радикалізму,

перемогою радикальних партій на виборах до державних органів і, як наслідок, поширенням явища євроскептицизму. Існує величезна різниця між об'єктивною реальністю «бути європейцем» та суб'єктивним почуттям «усвідомлення себе європейцем». Жителі Європи, безумовно, розуміють свою відмінність у способі життя, культурі та світовідчутті, але це ще не говорить про справжню європейську ідентичність.

Останнє розширення ЄС у бік сходу стало непосильним економічним тягарем для країн-локомотивів інтеграції. Ситуація недовіри громадян до загальноєвропейського уряду посилюється також через загострення внутрішньополітичної боротьби між європейськими інститутами та слабку координацію рішень між ними⁹.

Незважаючи на перелічені аспекти, більшість європейців має швидше позитивне відношення до розширення Євросоюзу і усвідомлює всю важливість цього процесу, визнаючи, що чим більшим буде склад союзу, тим важливішою буде його роль у геополітичному просторі світової політики. Цілком очевидно й те, що національні держави у процесах інтеграції переслідують забезпечення реалізації не гіпотетичних наднаціональних інтересів, а цілком об'єктивних власних державних інтересів.

У зв'язку з останніми викликами соціальної та політичної стабільності порушуються питання пошуку якісно нових стратегій інтеграційних процесів країн-учасниць Євросоюзу. Досягнення згоди щодо ключових внутрішніх питань розвитку ЄС як ніколи важливе. Зокрема, Лісабонський договір покликаний вирішити низку ключових завдань, серед яких часто згадують надання нового стимулу розвитку та роботі загальноєвропейських інститутів, посилення внутрішньої конкуренції, підвищення цінності наднаціональних інститутів в очах європейців і, відповідно, боротьбу з «демократичним дефіцитом» [42]. Тому, щоб максимально повно уявити загальну картину європейської інтеграції, необхідний комплексний підхід до вивчення даного феномену, звернення до витоків інтеграції та співвідношення з сучасними тенденціями її протікання.

Стратегія інтеграції є покроковий процес, який неодноразово доводив ефективність у подоланні численних перешкод до об'єднання. В Міщук позитивно відгукнувся про подібне поступове сходження: «Європу не можна будувати просто як будинок... мати план і почати працювати. Європа, швидше за все, схожа на дерево, яке росте і нарощує один ярус за іншим» [43, с. 55].

Таким чином, можна з упевненістю стверджувати, що ідея європейської інтеграції у своєму становленні пройшла довгий історичний період, а докорінні події ХХ ст. послужили основним поштовхом до безпосереднього початку її розгортання. Також слід зазначити, що інтеграції на континенті передували цілий перелік факторів, що сприяли посиленню міждержавних зв'язків, серед яких можна виділити історичні, соціокультурні, економічні, внутрішньо- та зовнішньополітичні, комплексна взаємодія яких поставила Європу на такий етап розвитку, коли інтеграція стала для неї найбільш логічною та ефективною альтернативою подальшого розвитку.

2.2. Головні результати європейської та євроатлантичної інтеграції держав Центрально-Східної Європи

За останні три десятиліття відбулися дві знакові події у житті країн Центрально-Східної Європи – трансформація та євроінтеграція. Перехід від планової економіки до ринкової, що фактично означав їхню реінтеграцію в глобальну економіку. Створення ринкової економічної структури мало складний і затяжний характер. Лібералізація торгівлі та цін пройшла порівняно швидко, тоді як інституційні реформи, які проводяться в таких сферах, як державне управління, конкуренція, ринок праці, приватизація, стикалися з багатьма проблемами.

На початку 1990-х років у всіх країнах із перехідною економікою проходив процес лібералізації торгівлі з Європейським Союзом. На початку XXI ст. торгівля ЄС із країнами ЦСЄ стала вільною (безмитною). У цьому середньорічні темпи зростання двосторонньої торгівлі країн ЦСЄ з ЄС значно різняться. На рис. 2.1 представлено динаміку середньорічних темпів зростання експорту та імпорту країн ЦСЄ з ЄС.

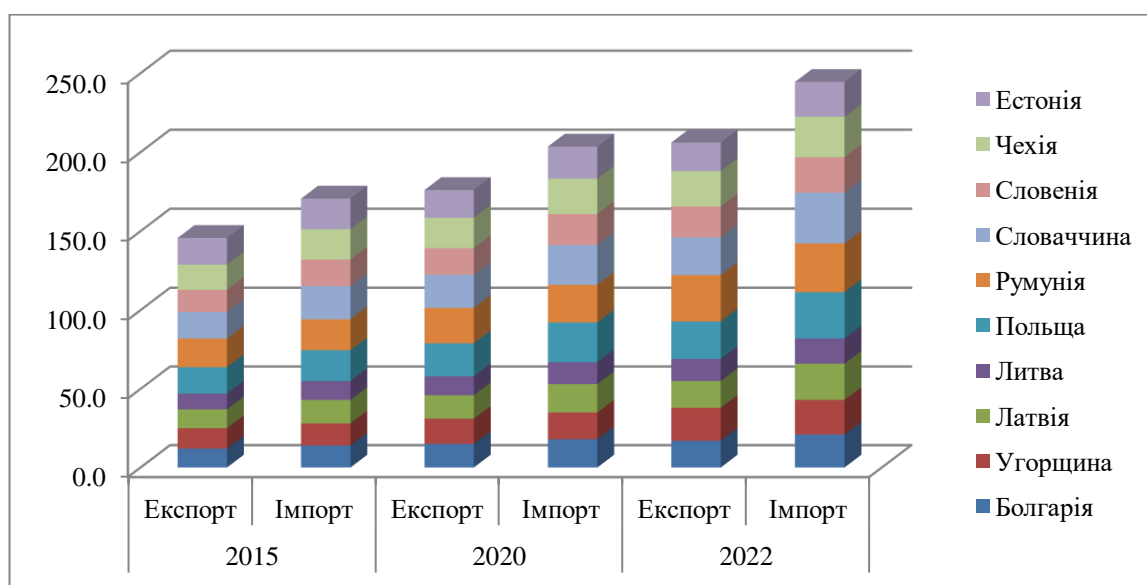

Рис. 2.1. Середньорічні темпи зростання експорту країн ЦСЄ, %

Джерело: сформовано за [44]

Найбільш динамічне зростання двосторонньої торгівлі країн ЦСЄ з ЄС спостерігалось у першій половині 1990-х років. Більшість заходів щодо лібералізації торгівлі набули чинності з 1995 р., і, можливо, це стало джерелом зростання торгівлі. Можна також побачити, що після 2004 р., а саме після вступу країн ЦСЄ до Європейського союзу, динаміка двосторонньої торгівлі стала більш рівномірною порівняно з динамікою на початку 1990-х років. Варто також наголосити на відчутних наслідках світової фінансової кризи 2008-2009 років. для двосторонньої торгівлі країн ЦСЄ із ЄС. У 2009 р. експорт та імпорт усіх країн Центрально-Східної Європи значно скоротився. Найбільший спад торгівлі стався у Литві, Болгарії, Естонії та Латвії.

Розглянемо товарну структуру імпорту та експорту країн Центральної та Східної Європи (табл. 2.1 та 2.2) у динаміці.

Таблиця 2.1

Товарна структура імпорту країн ЦСЄ за 2022 р., %

Країни	Машини та транспортне обладнання		Мінеральне паливо, мастила та аналогічні матеріали		Сировина неперодовольча, крім палива, тваринні та рослинні олії та жири		Харчові продукти, напої, тютюн		Хімічні речовини та аналогічна продукція		Інше	
	2015	2022	2015	2022	2015	2022	2015	2022	2015	2022	2015	2022
Болгарія	30,0	28,7	3,9	5,3	35,3	7,7	4,5	4,3	13,6	8,8	12,7	45,1
Угорщина	28,6	31,9	11,8	12,7	30,0	3,7	9,3	9,8	5,3	10,2	15,1	31,7
Латвія	31,7	31,2	18,7	22,4	22,8	3,6	7,2	8,2	8,1	11,5	11,5	23,1
Литва	30,6	29,3	4,0	5,4	36,0	7,9	4,6	4,4	13,9	9,0	13,0	46,0
Польща	29,2	32,5	12,0	13,0	30,6	3,8	9,5	10,0	5,4	10,4	15,4	32,3
Румунія	32,3	31,8	19,1	22,8	23,3	3,7	7,3	8,4	8,3	11,7	11,7	23,6
Словаччина	27,8	26,6	3,6	4,9	32,7	7,1	4,2	4,0	12,6	8,2	11,8	41,8
Словенія	26,5	29,6	10,9	11,8	27,8	3,4	8,6	9,1	4,9	9,5	14,0	29,4
Чехія	29,4	28,9	17,3	20,8	21,1	3,3	6,7	7,6	7,5	10,7	10,7	21,4
Естонія	24,1	26,9	9,9	10,7	25,3	3,1	7,8	8,3	4,5	8,6	12,7	26,7

Джерело: складено: за даними UN Comtrade Yearbook, 2015 та 2022 та за даними національних статистичних служб

В країнах Центральної та Східної Європи основну частину експорту та імпорту становлять капіталомісткі товари (машини та транспортне обладнання), тобто товари таких промислових галузей, як машинобудування, автомобільна галузь та чорна металургія. В результаті проведених реформ у цих країнах було модернізовано значну частину промисловості, у зв'язку з чим економіка країн стала менш енергоємною. Більшу частину експорту та

імпорту ця група товарів становить у Чехії (експорт – 55%, імпорт – 41%), Словаччини (49%, 39%) та Угорщини (60%, 48%).

Таблиця 2.2

Товарна структура експортукраїн ЦСЄ за 2022 р., %

Країни	Машини та транспортне обладнання		Мінеральне паливо, мастила та аналогічні матеріали		Сировина, непродовольча, крім палива, тваринні та рослинні олії та жири		Харчові продукти, напої, тютюн		Хімічні речовини та аналогічна продукція		Інше	
	2015	2022	2015	2022	2015	2022	2015	2022	2015	2022	2015	2022
Болгарія	33,0	31,6	4,3	5,8	38,8	8,5	5,0	4,7	15,0	9,7	14,0	49,6
Угорщина	31,5	35,1	13,0	14,0	33,0	4,1	10,2	10,8	5,8	11,2	16,6	34,9
Латвія	34,9	34,3	20,6	24,6	25,1	4,0	7,9	9,0	8,9	12,7	12,7	25,4
Литва	33,7	32,2	4,4	5,9	39,6	8,7	5,1	4,8	15,3	9,9	14,3	50,6
Польща	32,1	35,8	13,2	14,3	33,7	4,2	10,5	11,0	5,9	11,4	16,9	35,5
Румунія	35,5	35,0	21,0	25,1	25,6	4,1	8,0	9,2	9,1	12,9	12,9	26,0
Словаччина	30,6	29,3	4,0	5,4	36,0	7,8	4,6	4,4	13,9	9,0	13,0	46,0
Словенія	29,2	32,6	12,0	13,0	30,6	3,7	9,5	10,0	5,4	10,5	15,4	32,3
Чехія	32,3	31,8	19,0	22,9	23,2	3,6	7,4	8,4	8,3	11,8	11,8	23,5
Естонія	26,5	29,6	10,9	11,8	27,8	3,4	8,6	9,1	5,0	9,5	14,0	29,4

Джерело: складено: за даними UN Comtrade Yearbook, 2015 та 2022 та за даними національних статистичних служб

Важливим чинником інтеграції виступає географічна близькість країн ЦСЄ з ЄС та їх обсяги ВВП. Цим і пояснюється така висока частка країн Європейського союзу в імпорті та експорті (в середньому 70%) країн ЦСЄ. Варто також зазначити, що у перші роки перехідного періоду чи трансформації темпи торгової інтеграції країн ЦСЄ з ЄС були низькими та поступово збільшувалися.

Шлях до Євросоюзу для кожної країни-кандидата був непростим. Підтвердженням нелінійного характеру інтеграції було створення та паралельний розвиток регіональних об'єднань, насамперед так званої

Вишеградської групи. Початок було покладено ще 1991 р., коли в угорському Вишеграді три країни – Угорщина, Польща та Чехословаччина – ухвалили рішення про співпрацю. Після «оксамитового розлучення» Чехословаччини у 1992 р. Чехія та Словаччина увійшли до Вишеградської четвірки як суверенної держави. Це об'єднання найбільш розвинених країн східноєвропейського регіону продовжує і сьогодні проводити спільну, узгоджену політику, яка часто не співпадає із спільною лінією ЄС.

Диференціація країн СЄ, що існувала раніше зберігається й на сучасному етапі розвитку. Безумовним лідером, який досяг значних результатів в економічному зрощуванні з Євросоюзом, є Польща, яка за півтора десятиліття отримала величезну фінансову допомогу з боку різноманітних європейських організацій. На період 2014-2022 років із коштів ЄС їй виділено 82,5 млрд євро [45]. Але у досягненні такого економічного результату слід відзначити заслугу і самої Польщі, яка ефективно освоювала кошти, випереджаючи за цим показником багато країн Центральної та Східної Європи.

Водночас тенденції внутрішньополітичного розвитку країни після 2015 р. викликають негативну оцінку у керівництві Євросоюзу та посилюють напругу у їхніх відносинах. До того ж, прагнення Польщі стати своєрідним «флагманом» нової Східної Європи, регіональною державою не може не викликати негативної реакції в західній частині континенту.

Особливу позицію у регіоні займає Угорщина, яка різко висловлює невдоволення політикою ЄС щодо біженців, відстоює свої національні інтереси у напруженому діалозі з функціонерами ЄС. Прем'єр-міністр Угорщини Віктор Орбан, який у своїх політичних поглядах пройшов шлях від ультралібералу до євроскептика, відкрито критикує багато рішень провідних західних країн – Франції та Німеччини, демонструє свою незгоду щодо низки прийнятих у рамках ЄС рішень та не приховує проявів союзницьких відносин своєї країни з Австрією, Великобританією.

Слід зазначити, що значну роль у відносинах із Заходом, у проведенні суб'єктної політики своїх держав відіграють сучасні політичні лідери Польщі, Угорщини та Чехії. У міру просування шляхом інтеграції до ЄС та зростання загрози повної втрати суверенітету національних держав їхні керівники відстоюють свої інтереси на всіх рівнях взаємодії з європейськими організаціями.

У порівнянні з названими вище країнами Болгарія та Румунія, хоч і є членами Євросоюзу, не змогли на даному етапі розвитку подолати відсталість та вирішити нагальні соціальні проблеми. У певному сенсі вони є «баластом» євроінтеграції та демонструють контрастні відмінності між державами у спільному європейському будинку. Наприклад, бідний люксембуржець в 11,4 рази багатший за бідного болгарина і в 16 разів – румуна. Подібні дані свідчать не лише про збереження диференціації за рівнями бідності в європейських країнах, а й про високу неоднорідність простору Євросоюзу за цим показником [45].

Внаслідок вступу до ЄС та НАТО якісно змінилися держави Балтії. Превалюючою тенденцією в Латвії, Литві та Естонії став результат населення, що робить ці країни лідируючими в загальносвітовому списку держав, що «вимирають». У списку депопуляції також Болгарія, Румунія, Польща, Угорщина, республіки колишньої Югославії. За прогнозами демографів, до 2050 р. населення цих країн скоротиться ще на 15-23%. Це означає, зокрема, що населення Болгарії знизиться з 7 млн. до 5 млн. осіб, Латвії – з 2 млн. до 1,5 млн. [46]. На думку експертів, Міжнародного демографічного центру ім. Вітттенштейна у Відні, «мова йде про безпрецедентну для мирного часу депопуляцію». Як основна причина називається «вбивче поєднання трьох факторів – низької народжуваності, високої смертності та масової еміграції». Але якщо в країнах Західної Європи падіння народжуваності компенсується припливом мігрантів, країни Східної Європи категорично відмовляються йти цим шляхом [47].

Таким чином, в результаті інтеграції ЄС перетворився на основного торгового партнера країн ЦСЄ, хоча й зберігаються деякі економічні та навіть політичні відмінності, глибинні етносоціальні, ціннісні, культурологічні особливості продовжують зберігатися та перешкоджають процесу «зростання» двох Європ.

2.3. Вплив євроінтеграції на інноваційне оновлення економік країн ЦСЄ

Оцінка впливу інтеграційних процесів на інноваційне оновлення економік країн ЦСЄ представляється досить актуальною: вона дозволила б кваліфікувати та використовувати той досвід європейського інтеграційного будівництва, який є дуже цінним як у плані вдосконалення взаємодії України із західними партнерами в інноваційній сфері, так і в контексті підтримки інтеграційних процесів. Проте проведення такої оцінки у кількісному вимірі суттєво ускладнює відсутність відповідних узагальнюючих показників. Використання наявних численних приватних показників явно недостатньо. На їх основі не можна зробити однозначного висновку про розміри позитивного чи негативного впливу в той чи інший період інтеграції на економічний розвиток країн ЦСЄ, які стали нещодавно членами Євросоюзу.

Незважаючи на те, що процеси європейської економічної інтеграції є об'єктивними, і в цілому несуть у собі позитивний потенціал перетворень, на окремі країни та їх групи вони можуть надавати і негативну, руйнівну дію. Адже розвиток процесів економічної інтеграції у Європі, як й глобалізації світового господарства загалом, несе як позитивні, так й негативні наслідки. Слід відзначити, що зазвичай країни-лідери, які стоять у центрі інтеграційних процесів – будь то західноєвропейська інтеграція (Німеччина, Франція, Бельгія та ін.) або глобальна інтеграція (США, Японія, Євросоюз та

ін.), – як показує світовий досвід, більшою мірою, порівняно з країнами периферії, відчувають на собі позитивний і меншою мірою негативний вплив інтеграції.

У Західній Європі процес інтеграції економік можна вважати вже значною мірою таким, що перейшов з динамічного стану до статичний. Ще до вступу країн ЦСЄ до Євросоюзу тут значною мірою вже сформувався досить високо конкурентний єдиний відтворювальний комплекс, єдина інноваційна система, що стало важливим фактором підтримки міцних позицій Європи у міжнародній конкуренції. Подальші розширення ЄС за рахунок країн, які не мають досить високого інноваційного потенціалу, в умовах наростаючого світового суперництва зробило надзвичайно актуальними їхнє адекватне включення у європейські інноваційні процеси.

Необхідно, щоб інноваційне оновлення країн ЦСЄ йшло як по лінії вдосконалення національних інноваційних систем, так й за напрямом формування єдиної європейської інноваційної системи. Нові країни ЄС, звичайно, здобули певну підтримку свого інноваційного розвитку від вступу до Євросоюзу. Збільшилися, наприклад, можливості та розширилися джерела фінансування НДДКР та інноваційних проектів за рахунок використання бюджету ЄС, у тому числі та в результаті участі у рамкових програмах, у програмах структурного та інших фондів Євросоюзу. Збільшилися прямі іноземні капіталовкладення. Зросла організаційно-інфраструктурна підтримка цих країн за рахунок освоєння ресурсів інститутів Євросоюзу в аналітичному забезпеченні формування та реалізації інноваційної політики, включаючи прогностичне. Ці та всі інші відомі позитивні моменти, безумовно, сприяють інноваційному розвитку країн ЦСЄ.

У той же час входження країн ЦСЄ до європейського інтеграційного простору виявилось не позбавленим суттєвих негативних проявів у розвитку їхніх національних економік. Одним із головних можна визнати залучення без відповідної компенсації до єдиної європейської інноваційної системи високо конкурентних складових національних інноваційних потенціалів (фахівців,

науковців, інженерів та робітників високої кваліфікації, передових знань та технологій та ін.). Це призводить до суттєвого обмеження можливостей країн ЦСЄ у власному інноваційному розвитку та може сприяти наростанню темпів їхнього відставання від європейських країн-лідерів.

Тому, враховуючи вищесказане, можна говорити про те, що перебіг об'єктивного процесу інтеграції порушувати дезінтеграційні тенденції. Або, інакше кажучи, у розвитку європейської інтеграції конвергентні та дивергентні процеси перебувають у безперервній взаємодії, забезпечуючи її поступальний рух. Крім того, не можна виключати, що в окремі періоди в ньому можна спостерігати переважання одного процесу над іншим.

У цьому доречно порушити питання: за яким, конвергентним чи дивергентним, типу йде розвиток країн ЦСЄ в рамках Євросоюзу в період, що відбувся після трансформації їх економік. Вочевидь, в цей період подальше зростання економіки країн ЦСЄ значною мірою залежав і надалі залежатиме від того, наскільки їхні економіки виявляться здатними підтримувати виробництво, дифузію та використання знань, тобто наскільки ефективним виявиться перехід на інноваційну модель розвитку. Цю обставину визначатиме й їх роль (активну чи пасивну) у ході просування ЄС до цілей, позначених Лісабонським самітом.

Цілком природно, що після початкової стадії трансформації економіки, що домінувала на порядку денному 90-х років минулого століття, у наступний період до центру уваги у країнах ЦСЄ висунулися проблеми інноваційного розвитку. Основні фактори розвитку перехідного періоду, такі як перерозподіл ресурсів, інституційна структурна адаптація, виведення з господарства неефективних економічних структур, почали втрачати свою значимість. Основна увага почала концентруватися на залученні до господарського обороту інноваційного ресурсу – «знання».

Це стало особливо актуальним, оскільки, за оцінками європейських експертів, у країнах ЦСЄ стало спостерігатися збільшення розриву між відносно великою часткою високотехнологічних секторів та порівняно

низькою їхньою науковою та кадровою забезпеченістю. Так, там виявляється певний дефіцит у наукомістких послугах, сучасних системах фінансування та дефіцит фахівців високої кваліфікації, що є істотною структурною перешкодою переходу цих країн на інноваційну модель розвитку. Це є важливим свідченням того, що сам вступ до ЄС без радикального інноваційного оновлення національного виробництва не може бути достатньою умовою переходу на цю модель.

Особливе місце в аналізі позитивних та негативних моментів впливу входження країн ЦСЄ до Євросоюзу на інноваційний розвиток займає проблематика прямих іноземних інвестицій (ПІІ), більша частина яких спрямовується в їхню економіку з європейських країн. Адже масштаби ПІІ щодо стосовно ВВП в окремих країнах ЦСЄ, наприклад, таких, як Угорщина, Чеська Республіка та Словаччина, перевищують, відповідно, 68, 67 та 58% . У Польщі цей показник сягає 43%, у Словенії – 30%, а Болгарії він становив більше 100%.

Практика показує, що ПІІ грають суперечливу участь у інноваційному оновленні цих країн. Підвищення ролі ПІІ тут, зазвичай, не посилюють конкурентні позиції національних економік, не породжують нові високо конкурентні виробництва. За оцінкою експертів, така картина мала місце, наприклад, у Чеській Республіці, Угорщині, Словаччині та Словенії. З погляду можливостей інноваційного розвитку, ПІІ надають, швидше, пролонгуючий вплив на життєвий цикл існуючих, традиційних технологій у країнах ЦСЄ, стримуючи формування нових передових виробництв. У результаті східноєвропейський підприємець змушений концентрувати свою діяльність переважно на певних стадіях виробничих ланцюжків, залишаючи за західною компанією подальші інноваційні перспективи перетворень, виробничого планування, формування майбутнього попиту, найбільш наближених до споживача. Це відбувається з використанням висококваліфікованих кадрів та інших інноваційних ресурсів країн європейського авангарду. Внаслідок цього країнам ЦСЄ залишаються лише

спеціалізації виробництва у відносно великих обсягах та обмеженої номенклатури продукції середньої та низької технічної складності, у той час як мале та середнє виробництво товарів високої технічної складності на замовлення споживача залишається локалізованим у західній частині Європи.

Таким чином, обрана країнами ЦСЄ роль наздоганяти у технологічних перегонах об'єктивно веде, швидше, до розвитку процесів дивергенції, а чи не конвергенції. До того ж економічний розвиток країн ЦСЄ під впливом ППІ також навряд чи можна назвати наздоганяючим. Наздоганяючий розвиток базується на імітації (вибір, адаптація та дифузія) сучасних технологій з метою подолання специфічних вузьких місць економічного розвитку. Така модель використовується країнами-імітаторами з метою скорочення відставання від більш розвинених країн. Швидке зростання комерційного прибутку у цьому випадку дозволяє країнам-імітаторам задовольняти імпорتنі потреби та/або покривати зовнішню заборгованість, забезпечуючи нарощування національних технологічних можливостей, реалізація яких у свою чергу призводить до накопичення прикладних знань та формування нових сучасних секторів вищої освіти.

Країни наздоганяючого розвитку зазвичай орієнтують свою національну політику на розвиток власних оригінальних можливостей, віддаючи перевагу методам так званого «аналітичного проектування» – скринінгу (ретельного вивчення та наступного вдосконаленого копіювання виробленого в ЄС обладнання) та використовуючи свої національні переваги у обсягах виробництва та витратах випуску західних копій, до того ж утримуючись від розміщення на власній території підприємств із іноземною участю.

Стратегічною метою країн наздоганяючого розвитку є досягнення та підтримання економічної незалежності шляхом створення національних технологічних ланцюгів (кластерів), які у свою чергу покращують абсорбційний потенціал, необхідний для адаптації досконаліших технологій. Ця стратегія не має нічого спільного з моделлю розвитку країн ЦСЄ на

основі адаптації ПП, оскільки західні компанії зазвичай використовують контрольовані ними підприємства з їхньої території як основу завоювання ринку своєї фірмової продукцією. Причому вирішення питань подальшого розвитку спеціалізації залишається у віданні західної юрисдикції. До того ж західноєвропейські компанії утримуються від «збагачення» партнерів країн ЦСЄ до рівня, що надає їм конкурентні переваги з можливостями завоювання західних ринків. Нерідко така поведінка доходить до прямої заборони виходу на західні ринки відповідно до договірних умов, а також введення торгових обмежень для партнерів із країн ЦСЄ.

Зростаюча технологічна залежність від іноземних компаній погіршує баланс торгівлі технологіями, обмежує можливості розвитку національної технологічної бази країн ЦСЄ. Цілком закономірно, що такі країни як Болгарія, Латвія, Литва, Естонія показують серйозний дефіцит інноваційних структурних змін, що перешкоджає як вигідному обміну технологіями, так й сприятливому загалом розвитку зовнішньої торгівлі.

Іноземні компанії експлуатують переважно близькість цих країн до західноєвропейських ринків, а також існуючі нижчі питомі витрати на робочу силу під час розміщення там своїх виробництв. Трудовитратна спеціалізація, що формується таким чином, створює вкрай несприятливі умови для подальшого розвитку країн ЦСЄ. Намагаючись зберегти цінні конкурентні переваги, підприємства, підконтрольні іноземному капіталу, за оцінками експертів, виявляють також схильність до обмеження заробітної плати, що веде до погіршення соціальної обстановки в цих країнах. У разі загрози втрати цих переваг західні інвестори переміщують свої підприємства до інших країн, де вони ще зберігаються. Так, з 80-90-х років минулого століття чітко простежувався вектор вказаних переміщень, наприклад, з Угорщини та Польщі до Чеської Республіки, Румунії та потім до країн Балтії.

Висока мобільність іноземних підприємств, а також труднощі її контролю з боку країн ЦСЄ суттєво знижують передбачуваність їхнього економічного розвитку. Не випадково тому експерти висловлюють сумніви

щодо того, що позитивний ефект від прямих іноземних інвестицій, який передбачає теорія, завжди виявляється реальністю в країнах ЦСЄ. На їхню думку, процес конвергенції в інноваційній діяльності в рамках Євросоюзу до кінця минулого – початку поточного десятиліття припинився. Група найменш розвинених у інноваційному відношенні країн Євросоюзу, що складається головним чином із держав ЦСЄ, припинила наздоганяти лідерів інноваційного розвитку. Розрив в інноваційній діяльності між цими групами країн почав зростати, що свідчить про можливе посилення тенденції до дивергенції у цій сфері.

Із запуску у 2010 р. так званих флагманських ініціатив Інноваційної спілки в рамках проекту «Європа 2020» країни Євросоюзу, що входять до груп лідерів та послідовників, покращили свої показники інноваційного розвитку у наступний 2-річний період. Проте з початку реалізації цієї стратегії лише в Литві, Словаччині та Латвії з країн ЦСЄ вдалося виправити своє становище у цій сфері, тоді як у Польщі, Чеській Республіці, Угорщині, Румунії агрегований показник інноваційної активності знижувався. Особливо сильним це падіння було у Болгарії і досягло 18,7%. Це не сприяло скороченню відставання країн ЦСЄ від європейських лідерів та за основними показниками розвитку сфери наукових досліджень та інновацій. При середньому показнику питомих витрат на НДДКР у ВВП для ЄС, що дорівнює 2,03% , у Болгарії він становив 0,57%, у Чеській Республіці – 1,84, в Угорщині – 1,21, у Латвії – 0,7, Литві – 0,92, Польщі – 0,77, Румунії – 0,48, Словаччини – 0,68%. І тільки в Естонії та Словенії він перевищував середній для ЄС рівень і становив відповідно 2,38 та 2,47% [48].

Істотне відставання країн ЦСЄ від європейських лідерів продовжує зберігатися й щодо інших агрегованих показників інноваційного розвитку – таким, як індекс інноваційного впливу на економіку, показник впливу інноваційної політики на вдосконалення інститутів сфери наукових досліджень та інновацій, індикатор структурних зрушень, показник впливу

виробництв високої та середньої технічної складності на торговельний баланс.

Причому у кризовий період європейським лідерам інноваційного оновлення вдалося навіть збільшити темпи приросту багатьох із цих показників, тоді як для більшості країн ЦСЄ це виявилось недосяжним, а за окремими з них сталося навіть падіння. Цю обставину можна вважати додатковим фактором посилення зазначеної тенденції до дивергенції.

На тенденцію до дивергенції вказують розрахунки так званого сумарного інноваційного індексу (СІІ), проведені на базі таблоїду Інноваційного Союзу. Цей індекс являє собою агрегований індикатор 24 показників, використуваних для виміру інноваційної активності. Його динаміка свідчить про зупинення процесів конвергенції у рамках Євросоюзу. Країни з порівняно низькою інноваційною активністю перестали скорочувати своє відставання за цим показником від лідерів ЄС.

Якщо середньорічні темпи приросту СІІ у Данії, Німеччині, Ірландії, Нідерландах, Франції склали за останні п'ять років відповідно 2,67%, 1,75, 2,70, 2,64, 1,84% та в цілому по 27 країнах Євросоюзу – 1,62%, то у Болгарії цей показник становив 0,60%, у Румунії – 1,2, Естонії – 0,87, Угорщини – 1,35, Польщі – 0,45% [48].

Причому в окремих країнах ЦСЄ уповільнення динаміки цього показника стає особливо рельєфним у порівнянні з періодом 2006–2010 років. Порівняння даних СІІ за цими двома періодам вказує на падіння темпів приросту цього показнику у Болгарії на 10,1 процентних пункти, у Румунії – на 3,4, у Польщі – на 1,1 в Угорщині – на 1,7 Словенії – на 1,5 процентних пункту. Це вказує на збільшення відмінностей у рівні інноваційної активності, сигналізуючи про можливе розгортання процесів дивергенції у цій сфері [49].

Як одна з головних причин посилення дивергентних тенденцій є слідування країн ЦСЄ у руслі концепції «вашингтонського консенсусу» та неадекватне, механічне копіювання економічної теорії та практики

розвинених в економічному відношенні країн Західної Європи, що поставило під питання включення цих країн у «західноєвропейське ядро», що здавалося раніше природним, і відкрило можливу перспективу постійного їх перебування поза цим ядром. Підставою при цьому послужив і відомий емпіричний інтеграційний досвід німецьких держав. Незважаючи на масовану фінансову та іншу підтримку колишньої НДР, питання конвергенції господарських полів існуючих раніше двох німецьких держав досі залишається відкритим

В останні роки явно посилилася тенденція до дивергенції (відторгнення від «європейського ядра») та інших країн Європи, як-от Греція, Іспанія, Ірландія, Португалія.

Враховуючи розглянуті вище та відомі інші результати впливу процесів інтеграції на економічний розвиток країн ЦСЄ, можна зробити висновок, що сподівання на те, що інтеграційна модель зростання виявиться придатною також і для інноваційного перетворення їх економік, виявились надмірно оптимістичними. «Автоматичний» масштабний запуск національних інноваційних моделей розвитку, конвергентно вбудованих в інноваційну систему Євросоюзу, не сталося. Одна з найважливіших причин цього, поряд із надмірною лібералізацією економіки, полягає у відсутності там (як й в Україні) у достатніх для цього обсягах людського та соціального капіталів, без яких такий запуск взагалі неможливий. Їх формування у ході трансформації, переходу економіки від планової до ринкової моделі не відбулося.

В умовах поточної системної кризи, що супроводжується різким загостренням міжнародної конкуренції за світове інноваційне лідерство, Євросоюз змушений зміцнювати свою інноваційну систему, зокрема й рахунок запозичення в країн ЦСЄ найбільш просунутих її національних елементів без адекватної компенсації (відплив умів, важливих компонентів науково-технологічної бази та технологій). Одночасно йде односторонній процес пристосування організаційно-інституційної та ринкової

інфраструктур цих країн до потреб інтеграційного ядра, надаючи їм периферійного характеру. У цих умовах посилення дивергентних тенденцій у ході інтеграції інноваційної сфери є цілком природним.

Висновки до 2 розділу

Ідея європейської інтеграції у своєму становленні пройшла довгий історичний період, а докорінні події ХХ ст. послужили основним поштовхом до безпосереднього початку її розгортання. Також слід зазначити, що інтеграції на континенті передували цілий перелік факторів, що сприяли посиленню міждержавних зв'язків, серед яких можна виділити історичні, соціокультурні, економічні, внутрішньо- та зовнішньополітичні, комплексна взаємодія яких поставила Європу на такий етап розвитку, коли інтеграція стала для неї найбільш логічною та ефективною альтернативою подальшого розвитку.

В результаті інтеграції ЄС перетворився на основного торгового партнера країн ЦСЄ, хоча й зберігаються деякі економічні та навіть політичні відмінності, глибинні етносоціальні, ціннісні, культурологічні особливості продовжують зберігатися та перешкоджають процесу «зростання» двох Європ. Важливим чинником інтеграції виступає географічна близькість країн ЦСЄ з ЄС та їх обсяги ВВП. Цим і пояснюється така висока частка країн Європейського союзу в імпорті та експорті (в середньому 70%) країн ЦСЄ. Варто також зазначити, що у перші роки перехідного періоду чи трансформації темпи торгової інтеграції країн ЦСЄ з ЄС були низькими та поступово збільшувалися.

В країнах Центральної та Східної Європи основну частину експорту та імпорту становлять капіталомісткі товари (машини та транспортне обладнання), тобто товари таких промислових галузей, як машинобудування, автомобільна галузь та чорна металургія. В результаті проведених реформ у

цих країнах було модернізовано значну частину промисловості, у зв'язку з чим економіка країн стала менш енергоємною. Більшу частину експорту та імпорту ця група товарів становить у Чехії (експорт – 55%, імпорт – 41%), Словаччини (49%, 39%) та Угорщини (60%, 48%).

Інноваційне оновлення країн ЦСЄ йде по лінії вдосконалення національних інноваційних систем, та за напрямом формування єдиної європейської інноваційної системи. Нові країни ЄС здобули певну підтримку свого інноваційного розвитку від вступу до Євросоюзу. Збільшилися можливості та розширилися джерела фінансування НДДКР та інноваційних проектів за рахунок використання бюджету ЄС, у тому числі та в результаті участі у рамкових програмах, у програмах структурного та інших фондів Євросоюзу. Збільшилися прямі іноземні капіталовкладення. Зросла організаційно-інфраструктурна підтримка цих країн за рахунок освоєння ресурсів інститутів Євросоюзу в аналітичному забезпеченні формування та реалізації інноваційної політики, включаючи прогностичне.

Ці та всі інші відомі позитивні моменти, безумовно, сприяють інноваційному розвитку країн ЦСЄ.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ ЧЕРЕЗ ІНТЕГРАЦІЮ У ЄВРОПЕЙСЬКІ ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНІ СТРУКТУРИ

3.1. Подальші перспективи інтеграції для держав Центрально-Східної Європи

Розширення Європейського Союзу та Єврозони залежить від дотримання певних критеріїв. Це Копенгагенські критерії та Маастрихтські (конвергентні) критерії.

Можна виділити такі основні чинники, що обумовлюють доцільність інтеграції для держав Центрально-Східної Європи:

- надання ТНК права брати участь в приватизації державних активів в рамках трансформаційного переходу;
- реалізація економічних реформ (спрощення процедури заснування компаній, порядку реєстрації власності і системи оподаткування, забезпечення правового захисту здійснених ПІІ);
- лібералізація інвестиційних режимів, в результаті якої були зняті всі обмеження на діяльність іноземних інвесторів практично у всіх сферах, включаючи такі традиційно чутливі сфери, спочатку вилучені із загального режиму, як банківська справа, страхування, робота з цінними паперами, теле і радіомовлення та ін. ;
- лібералізація торгових режимів, що сприяє залученню експортоорієнтованих ПІІ в регіон;
- успішна розробка та реалізація політики стимулювання ПІІ, яка в нових формах збереглася і після приєднання країн регіону до ЄС (інвестиційні пільги стали активно включатися в число інструментів політики зайнятості, регіонального розвитку та НДДКР);

- створення в регіоні вільних економічних зон, які стимулюють приплив капіталу в нові виробництва, особливо в Угорщині;
- розвиток комунікаційної та фінансової інфраструктури, чому в значній мірі сприятимуть самі ПІІ;
- ненасичені зростаючі внутрішні ринки (насамперед, в Польщі);
- низьке податкове навантаження (так, ставка оподаткування доходів корпорацій в Польщі в 1995 році становила 40%, а в 2022 році вже 19%; в Словаччині – 40 і 22% відповідно, в Чехії – 41 і 19%, для порівняння в Німеччина в 1995 році – 55,1%, в 2022 році – 30,2%);
- наявність відносно дешевої, але кваліфікованої робочої сили, здатної до швидкого підвищення продуктивності праці (середні витрати роботодавців на одного працівника в розрахунку на одну годину робочого часу навіть зараз залишаються в Німеччині, Франції та Австрії вище, ніж в країнах ЦСЄ в 3-5 раз);
- нижча в порівнянні з промисло-повільно розвиненими країнами вартість електроенергії та інших ресурсів, що дозволяє компенсувати більш високі транзакційні витрати ведення бізнесу;
- географічне положення країн регіону, особливо близькість до розвинених ринків країн ЄС, ринків країн СНД, а також географічна близькість до основних експортерів ПІІ;
- залучення до процесу європейської інтеграції і уніфікація національного законодавства з європейським, що знизили економічні і політичні ризики для інвесторів;
- безпосередньо сам накопичений успішний досвід роботи ТНК в досліджуваних країнах і створені в них кластери в наслідок стали додатковим стимулом для припливу ПІІ в регіон.

Отже, країни ЦСЄ є яскравим прикладом вирішальної ролі ПІІ ТНК в розвитку зовнішньої торгівлі приймаючих держав. Залучення значного обсягу ПІІ в країни регіону, а також їх визначальний внесок в розвиток їх

експорту, стало можливим багато в чому завдяки сформованим сприятливим умовам для залучення ПІІ, географічному положенню, відносній дешевизні ресурсів, значного інтелектуального капіталу і науково-дослідному потенціалу, а також багато в чому завдяки входженню країн регіону в ЄС.

Основою розширення європейських зв'язків ЦСЄ та формування Нової Центральної Європи є промисловий та інфраструктурний розвиток – її проектно-інфраструктурний базис.

Промисловість є основою високої якості життя населення регіону та визначає гідне місце Нової Центральної Європи у міжнародному поділі праці. При цьому промисловий та інфраструктурний розвиток Центральної Європи має спиратися на нові індустрії, сформовані за останні десятиліття. Стратегічне значення у плані має розвиток власної технологічної бази промисловості. Лідируюча роль тут має належати великим верстатобудівним компаніям.

Очевидна гігантська роль Нової Центральної Європи як транзитного моста, що пов'язує різні частини Євразії. Критичне значення щодо повноцінної реалізації транзитного потенціалу Нової Центральної Європи має проект Євразійського сухопутного мосту, покликаний об'єднати простір Євразії на основі технологічних рішень наступного укладу. При цьому безумовним пріоритетом є застосування підходу, розробленого проектними групами в США та Європі, та орієнтованого на перетворення транспортних проектів в основу для коридорів розвитку, що включають створення нової інфраструктури поселення, нових виробництв, джерел енергії.

Також критично необхідним є оновлення самої транспортної інфраструктури за рахунок створення високошвидкісних залізничних магістралей та передових видів сухопутного транспорту.

Найбільш актуальними та вимагають негайної реалізації є два великі транспортні інфраструктурні проекти: створення високошвидкісної залізничної магістралі на основі європейської колії для пасажирських

перевезень у Західній Європі по території Польщі, Німеччина, Франція для вантажних перевезень.

Не менш важливим є й забезпечення транспортної зв'язності всередині регіону, а також забезпечення якісного меридіонального транзиту з Північної Європи до Середземномор'я і назад. При цьому ставка повинна робитися не тільки на наземний транспорт, включаючи високошвидкісні транспортні коридори, а й на розвиток регіональної авіації, який можливий на основі промислової кооперації, насамперед Чехії, Словаччини, України. Крім того, формування єдиного транспортного простору регіону вимагатиме створення спеціальних спрощених режимів транскордонних переміщень вантажів та пасажирів.

Другий вимір Нової Європи – енергетичний. За рахунок комплексного розвитку генеруючих потужностей насамперед атомної енергетики, а також біоенергетики необхідно забезпечити енергонадмірність регіону. Розширення потужностей АЕС у Словаччині та АЕС у Румунії є першими проектами такого роду, які потребують логічного продовження. Відповідні плани зараз готові реалізувати Болгарія, Чехія.

При цьому паралельний розвиток енергетичних коридорів та передавальних потужностей має забезпечити формування єдиного центральноєвропейського енергетичного простору.

Важливим напрямом інтеграції країн ЦСЄ в новий європейський простір є відпрацювання моделей локального розвитку, що включає перетворення міст регіону, створення нової інженерної та соціальної інфраструктури.

Відновлення та створення нових європейських міст з гідною зайнятістю населення і насамперед молоді в пріоритетних секторах економіки – найважливіший імператив розвитку регіону, особливо його центрально-східної частини, зокрема, й України.

Не менш важливою у розвитку Центральної Європи є роль інтенсивного, але екологічного сільського господарства. На сьогоднішній

день продовольча проблема у світі більше не належить до другорядних, і роль Нової Європи в її вирішенні може бути значною, враховуючи величезний досвід розвитку сільського господарства в країнах регіону під час існування Ради економічної взаємодопомоги. В умовах різкого зростання світових цін на продовольство Нова Європа має забезпечити продуктами харчування не лише себе, а й регіони, які серйозно стикаються з проблемою голоду.

Вирішення інфраструктурних проблем Європи потребує відродження машинобудування у цьому регіоні. За компетентною участю найкращих наукових, інженерних та промислових кадрів Західної Європи, а також у безпосередній кооперації з провідними технологічними центрами Євразії, але з опорою на потенціал регіональних шкіл у Новій Центральній Європі (особливо — на промисловий потенціал Чехії, Словаччини та України) мають бути відтворені або створені з нуля машинобудівні виробництва, що дозволяють інструментально забезпечувати розвиток регіональної інфраструктури, сільського господарства та соціальний розвиток. Нова Європа має стати експериментальним майданчиком європейського співробітництва, орієнтованого на спільний розвиток та будівництво Великої Європи.

Головна цільова функція такого промислового ренесансу – вирішення як завдань розвитку самої Центральної Європи, а й організація економічного підйому таких критичних важливих для Великої Європи регіонів, як центрально-східні країни.

Перспектива інфраструктурного та промислового розвитку Центрально-Східної Європи формує якісно нове замовлення на кваліфіковані кадри, які здатні вирішувати різноманітні завдання на сучасному технологічному рівні, а також створювати нові технології на основі фундаментального наукового знання. Тому реалізація проекту розширення Європи на схід потребує якісного піднесення освіти та науки у регіоні. Скорочення фінансування програм студентського обміну в ряді

західноєвропейських країн необхідно використовувати для того, щоб створити в центрі Європи самостійний освітньо-науковий комплекс світового рівня, який стане головною рушійною силою розвитку регіону.

Перед ним стоятимуть не лише завдання, пов'язані з промисловим розвитком, розробкою та трансфером технологій, створення нових виробництв, а й гуманітарні завдання. Освітньо-наукове співтовариство покликане зіграти провідну роль осмисленні країн Центрально-Східної Європи як нової реальності, у виробленні нового самовизначення народів регіону як суб'єктів суверенного розвитку; у вибудовуванні діалогу та спільного розвитку у країнах Європи.

Саме бачення місця та ролі країн Центрально-Східної Європи у долі Великої Європи та всього світу є тим фактором, який визначить принципово нове сприйняття регіону на міжнародній арені. Це, до речі, дозволить надати нового імпульсу туристичної галузі в регіоні насамперед за рахунок зростання освітнього, наукового, історичного туризму.

3.2. Механізми інтеграції держав до європейських та євроатлантичних структур

Трансформаційний досвід країн ЦСЄ, що базується на стратегії запозичення інститутів ринку та демократії розвинених країн Заходу, має велике теоретичне та практичне значення. Країни ЦСЄ обрали стратегію трансформації через запозичення інститутів ринку і демократії, що панують в Європейському союзі, оскільки процес реформ і за часом, і за змістом збігся з підготовкою їх членства в найбільшому інтеграційному угрупованні - Європейському до союзу.

У науковій літературі виділяються кілька методологічних підходів до проведення трансформаційних реформ:

1) телеологічний підхід. Він полягає в тому, що створення нової економічної структури розцінюється як швидкий перехід від одного стану суспільства та економіки до іншого, що відповідає певному плану;

2) абсолютизований еволюціонізм, який застосовувався західними країнами протягом кількох століть для створення ринкової економіки;

3) генетичний підхід, заснований на концепціях Поппера. Він означає, що соціально-економічна система не може довільно зазнавати змін, вкрай необхідно за будь-яких впливів на цю систему виходити з об'єктивних тенденцій її розвитку;

4) «перехід через запозичення» найбільш розвинених західних інститутів для реалізації наздоганяючого розвитку [50].

У країнах Центральної та Східної Європи було реалізовано четвертий підхід через трансплантацію розвинених західноєвропейських інститутів. Вибір цього підходу до трансформації пояснюється так. По-перше, країни ЦСЄ є досить близько до геополітичного центру – Європейського союзу. По-друге, процес трансформації економік країн ЦСЄ, започаткований у 1990-х рр., збігся з часом з їхньою підготовкою до членства в Європейському Союзі. Тому запозичення розвинених західноєвропейських інститутів стало актуальним та затребуваним методом трансформації економік країн ЦСЄ. Більше того, інтеграція країн Центральної та Східної Європи до Європейського Союзу слугувала основним стимулом для проведення трансформаційного процесу [50].

На початку трансформаційного процесу країни ЦСЄ мали спільну стратегічну мету: вступ до Європейського Союзу. Це послужило зовнішнім чинником прискорення їхньої трансформації. На перших етапах трансформації, до вступу до ЄС, країни ЦСЄ мали провести низку фундаментальних економічних реформ. Ці реформи пов'язані переважно з лібералізацією, відновленням приватної власності, і навіть з макроекономічною стабілізацією.

Тривалий процес трансформації чи переходу від планової економіки до ринкової країн Центральної та Східної Європи проходив шляхом запозичення західноєвропейських інститутів. Такий метод проведення реформ С. Ситник визначає як трансплантація інститутів. Тобто використання інститутів розвинених країн з метою адаптації та подальшого розвитку цих інститутів в інших країнах чи інституційному середовищі. Як зазначається, широкомасштабні реформи, що проводяться у 1990-х роках. багатьма країнами були спрямовані на прискорення економічного зростання через трансплантацію інститутів [50].

Процедура запозичення чи трансплантації інститутів ґрунтується на трьох базових елементах. По-перше, це визначення інституту, який буде трансплантовано, а також стратегії запозичення. Далі необхідно створити певну інфраструктуру для успішного застосування запозиченого інституту через запровадження проміжних інститутів. І, насамкінець, проводити заходи, які б прискоренню пристосування економічних агентів до даного запозиченого інституту.

Сама ідея застосування передових інститутів у економіках, що розвиваються, щоб забезпечити наздоганяючий розвиток, на перший погляд, здається очевидною і нескладною в реалізації, у зв'язку з чим вона виявилася популярною серед економістів і реформаторів у 1990-х роках. Проте слід зазначити, що застосування практично даного методу у багатьох країнах не завжди призводило до очікуваних результатів.

Вивчення ідейних основ європейської інтеграції підказує, що у схему організації єдиного ринку необхідно закладати механізм свідомої коригуючої діяльності наднаціональних інституцій для досягнення результату, інакше прогнозовані ефекти будуть недосяжні в найближчому майбутньому.

Єдність ринку – мабуть, головне досягнення європейської інтеграції. У вирішенні завдання створення «простору чотирьох свобод» Європейський Союз став піонером. В інститутах ЄС народилися багато ідей, що увійшли до світової практики, та методи знищення нетарифних бар'єрів. Ці ідеї після

закінчення важкого періоду апробації та адаптації до реальності здаються аксіомічними, очевидними, а проблеми інтеграції – не провалами, а неминучими витратами швидших темпів і нових можливостей розвитку.

Під єдиним ринком інтеграційного об'єднання слід розуміти міждержавний простір, в якому скасовано бар'єрну функцію внутрішніх державних кордонів, заборонено дискримінаційні обмеження на пересування товарів, послуг, капіталів, робочої сили та юридичних осіб, знижено просторові відмінності факторів та результатів. Суть європейської моделі інтеграції ринків полягає в упорядкуванні бар'єрів на шляху пересування факторів та результатів економічної діяльності за допомогою гармонізації та взаємного визнання стандартів держав-членів, а також галузевої політики.

Системний підхід до аналізу єдиного внутрішнього ринку ЄС дозволяє встановити, що цей феномен забезпечений системою правових, контрольних та інших допоміжних механізмів. Інститути ЄС наділені достатньою силою, щоб протидіяти будь-якій практиці, яка могла б послабити тягар/вигоди інтеграції для одних акторів та зберегти їх для інших. Натомість держави-члени та компанії мають можливість впливати на формування загальної лінії інтеграції ринків, брати участь в обговореннях проектів нормативних актів та лобіювати свої інтереси в технічних організаціях.

На основі практичного втілення ряду економічних та політичних теорій інтеграції можна вивести закони інтеграції ринків:

- зростаюча свобода пересування товарів, послуг та капіталів знижує потребу людей у пересуваннях всередині інтеграційного союзу;
- зростання ефектів інтеграції в часі забезпечується переливом інтеграції в нові сфери;
- інтеграція ринків породжує як елементи зміцнення, і втрати стійкості її акторів при неодмінному переважанні одних над іншими.

Якісний аналіз змісту рішень інститутів ЄС виявляє, що правова база зняття бар'єрів на шляху вільного руху товарів, послуг та осіб розвивається під впливом економічної логіки. В її основі лежать принципи інтеграції

ринків – заборона дискримінації, створення нових торговельних та людських потоків, захист інтересів споживачів, запобігання недобросовісній конкуренції. Істотними для європейської моделі є найважливіші позаекономічні принципи – охорона життя, здоров'я людей та навколишнього середовища, покращення умов праці, захист суспільної моралі та безпеки, культурних та історичних цінностей. Порядок пересування товарів, послуг та осіб є значною мірою вільним. Водночас, проголошені свободи далеко не безумовні. Залишаються чинними багато національних вимог та практик, наприклад, окремі національні торговельні обмеження, мовні тести, правила реєстрації професійних дипломів тощо.

Таким чином, дуже складна логіка єдиного ринку працює як мозаїка економічних та позаекономічних доказів, а також дій інституцій та акторів, яка складається лише, якщо в ній дотримано принципів та спрямованості на цілі єдності ринків. Безперечно, інтеграційними процесами рухає економічна необхідність. Багато в чому заради збереження традицій, культурного та природного різноманіття країни виробили практику взаємного визнання своїх норм і правил, множили число сфер загальної політики та наповнювали змістом поняття свободи та єдності.

Цілий ряд соціально та економічно значущих функцій виконує конкурентна політика ЄС. Завдяки її механізмам забезпечено, по-перше, доступ до товарів та послуг на більш вигідних для громадян ЄС умовах, по-друге, сприяння розвитку компаній держав-членів, по-третє, підвищення конкурентоспроможності Європейського союзу у світі. Конкурентна політика здійснюється за допомогою добре розробленого інструментарію. Її цілям підпорядковані інші напрями внутрішньої політики ЄС. За неконкурентну поведінку компаній передбачено високі штрафи. Тим не менш, місія ЄК полягає не в руйнуванні тих, хто провинився, а в позбавленні їх прибутку, отриманого нечесним шляхом і стримуванні неконкурентної поведінки учасників ЄВР. У рамках конкурентної політики допускаються деякі спотворення – злиття, поглинання, окремі види держпідтримки, оскільки

вони є підвищення конкурентоспроможності Союзу на світовій арені. Компаніям, які розташовані за межами ЄС, доводиться адаптуватися до норм його конкурентного права. Загалом, Європейський Союз досягає мети трансляції зовнішнього світу свого досвіду боротьби з неконкурентною поведінкою.

Постулати єдності ринку ЄС спрямовані на боротьбу з кількісними обмеженнями торгівлі, розвиток ефектів масштабу, розширення торговельного обміну, скорочення витрат економічної діяльності, пов'язаних із долученням до вимог цільових ринків, розвиток економіки різноманітності, заохочення конкуренції національних стандартів торговельних режимів, зниження гостроти конкуренції з боку країн з низькими нормативними вимогами, закріплення передового досвіду. Інтегровані ринки, незважаючи на їх великі розміри, все ще залишаються далекими від умов досконалої конкуренції і не можуть самостійно без допомоги регуляторів забезпечувати високу якість товарів та справедливі ціни. Звідси виправдано їхній наднаціональний контроль.

Таким чином теоретично серед інституційних економічних змін виділяються такі основні положення, що пояснюють проблеми трансплантації інститутів. Застосування запозиченого інституту може бути не виправданим, якщо він не вписується в інституційне та культурне середовище країни реципієнта даного інституту. Тим самим відбувається так звана атрофія трансплантаційного інституту, що призводить до його неефективного використання.

Країнам Центральної та Східної Європи вдалося уникнути дисфункцій трансплантованих західноєвропейських інститутів, оскільки процес трансформації за часом збігся з періодом підготовки країн ЦСЄ до членства в ЄС, тому він жорстко контролювався керівними органами Європейського союзу. Сценарій трансформації, реалізований у країнах Центральної та Східної Європи у 1990-х рр., загалом укладався у логіку «Вашингтонського

консенсусу», рекомендації якого взяли на озброєння більшість країн із перехідною економікою.

3.3. Перспективи України у інтеграції у європейські та євроатлантичні структури

Широкомасштабне вторгнення РФ в Україну позначилось на перспективах України щодо інтеграції у європейські та євроатлантичні структури. З одного боку, країни не готові приймати нашу державу, як повноправного учасника союзів та побоюються ескалації конфлікту, з іншого боку – військові події показали, що Україна має значний економічний та політичний потенціал та посилює свої позиції на світовій арені.

Як було визначено, єдність ринку – мабуть, головне досягнення європейської інтеграції. Підписання Україною Угоди про зону вільної торгівлі з Європейським союзом – наступний після вступу до СОТ важливий крок на шляху до інтеграції країни у світову економіку. Очікується, що передбачені Угодою кроки щодо скасування торгових бар'єрів призведуть до поглиблення торговельних зв'язків з технологічно та економічно просунутим партнером, що надасть Україні вікно можливостей для модернізації та розвитку своєї економіки.

Важливе значення має та обставина, що лібералізація торгівлі між Україною та ЄС передбачає гармонізацію законів, норм, правил та митного адміністрування щодо галузей української економіки, що торгуються. Це має сприяти більш м'якій та ефективній адаптації ключових секторів економіки до європейських стандартів. Для країн, що розвиваються, таких як Україна, привабливість преференційної торгівлі полягає у відкритті доступу до величезного за своєю ємністю ринку розвиненої країни та перспективи отримання фінансової та технічної допомоги. Якщо Україні вдасться реалізувати свій експортний потенціал, то робота на міжнародних ринках

дозволить навчатися кращим практикам ведення та організації бізнесу, переймати та адаптувати передові технології виробництва.

Крім цього, до основних механізмів впливу лібералізації торгівлі відносять дисциплінуючий ефект від імпоротної конкуренції, який полягає у підвищенні ефективності методів господарювання окремих підприємств за рахунок зниження витрат.

Ще один канал впливу полягає у стимулюванні відходу неефективних підприємств з ринку та перерозподілі ресурсів у ті види діяльності, де країна має відносні конкурентні переваги.

Як показав проведений аналіз, у разі лібералізації торговельного режиму між ЄС та Україною, за інших рівних, імпорт із ЄС в Україну збільшиться на 2,2 млрд. доларів (1,2% ВВП 2021 року), тоді як експорт може зрости лише на 0,325 млрд доларів. Втрата тарифного виторгу становитиме 0,924 млрд. доларів (0,5% ВВП 2021 року). Ефект добробуту при цьому становитиме несуттєву величину 0,041% ВВП 2021 року.

Значну частку в українському експорті становлять метали, продукти рослинного походження та транспортні засоби. Проте зміна обсягу імпорتنих поставок будуть у 1,67 разу, в 2,08 і 695,85 разів відповідно перевищувати зміни обсягу експорту з цих товарних груп, що може підірвати видимі переваги країни світовому ринку. Чистий експорт України виявляється позитивним лише за групами «дерево» та «текстиль». Основними статтями збільшення експорту є товари групи овочі та групи хімія, у той час як основними статтями приросту імпорту є такі групи як залізничні та трамвайні локомотиви, ядерні реактори, а також продукти харчування (насамперед, овочі). Наростає «примітивізація» економіки країни.

Аналіз ефектів збереження часткового тарифного захисту, покликаного забезпечити безболісну адаптацію економіки України до режиму вільної торгівлі з ЄС, показав, що передбачений Угодою на перехідний період частковий захист (тарифами та квотами) не відповідає темпам адаптації економіки України до нових умов торгівлі. Підписавши Угоду про

лібералізацію торгового режиму з ЄС, Україна стає учасником одночасно двох зон вільної торгівлі: з ЄС та СНД. Якщо домовитися про суміщення двох абсолютно різних економічних просторів не вдасться, то можливий передбачений Угодою про ЗВТ країн СНД перехід на режим найбільшого сприяння, що означає підвищення тарифного захисту до максимального рівня. За умови такого розвитку подій український експорт може скоротитися на суму до 1,8 млрд. дол. Переважно скорочення експорту відбуватиметься щодо Росії – другого після ЄС торгового партнера України. Найбільші втрати припадають на такі товарні групи: продукти переробки нафти (мастильні олії, гас та ін.), метали та транспортні засоби.

Результатом стане заміщення дешевшої технологічно просунутої імпоротної продукції дорожчою за вітчизняну. Короткостроковий ефект, таким чином, полягатиме в зниженні добробуту України. Тепер, однак, в Україні, зможе розвиватися індустріальний сектор економіки, що викличе зростання продуктивності. Внутрішні ціни задаються відношенням внутрішніх цін індустріальної продукції та внутрішніх цін технологічно більш примітивної продукції. У довгостроковому періоді (залежно від темпу зростання, міжчасових переваг, величини початкових втрат) зростання продуктивності може перевершити короткострокову неефективність, що виникла на етапі введення протекціоністських заходів (наведена вартість майбутнього добробуту виявиться вищою за поточні втрати добробуту).

Угодою про ЗВТ між Україною та ЄС передбачається повне обнулення тарифного захисту після перехідного періоду адаптації української економіки до нового режиму торгівлі. Розглянемо спочатку ефекти повної лібералізації (довгострокові ефекти) торговельного режиму між Україною та ЄС. У разі скасування мит імпорт із ЄС до України збільшиться. У структурі загального українського імпорту основний приріст обсягом імпорту відбудеться за рахунок палива (продуктів нафтопереробки), збільшення поставок залізничних та трамвайних локомотивів, ядерних реакторів, а також

продуктів споживання, насамперед овочів. Загалом імпорт із ЄС збільшиться у зв'язку зі скасуванням мит на 8%.

Всередині товарних груп внаслідок скасування мит простежується наступна динаміка: зросте імпорт виробів зі шкіри та хутра (порівняно з обсягом імпорту цієї товарної групи). Найбільший приріст відбудеться за рахунок товару «необроблені шкури, крім натурального хутра»; збільшиться імпорт продукції тваринництва (м'яса, риби, молочних продуктів), зокрема, імпорт м'яса та інших харчових м'ясних субпродуктів; збільшиться імпорт залізничних та трамвайних локомотивів; зросте імпорт овочів і на таку саму величину – імпорт продуктів харчування.

У разі скасування мит ефект розширення експорту України до ЄС (створення нових потоків товарів, що стають привабливими для ЄС, та ввезення яких з України нарощуватиметься у наступні роки) становитиме 177 млн. доларів. Головними джерелами збільшення експорту стануть овочі та продукція хімічної промисловості, тобто переважно товари з низькою часткою доданої вартості.

Експорт України до країн ЄС збільшиться на 1,9%. Усередині товарних груп відбуваються такі зміни. Збільшиться експорт продукції тваринного походження (у грошовому вираженні обсяг експорту продукції тваринництва несумісний за розмірами з обсягом імпорту, що перевищує експортні постачання у 22 рази), при цьому всередині цієї товарної групи збільшиться експорт риби та інших морепродуктів; підвищиться експорт продукції текстильної промисловості; збільшиться експорт продукції хімічної промисловості (найбільше зростання відбудеться усередині товарної групи «Добрива»). Таким чином, у зв'язку із підписанням Угоди зміна обсягу імпорту у 6,7 разів перевищить зростання експорту.

У структурі експорту України переважають метали (27% всього обсягу імпорту), овочі (19%) та транспортні засоби (9%). Проте видимі конкурентні переваги повністю губляться у стрімкому зростанні імпорту за вищезгаданими товарами. Зміна в обсязі імпортних поставок по овочам,

металам та транспортним засобам у 1,67 раза, у 2,08 та 695,85 разів перевищуватиме зміни в обсязі експорту. Імпортна продукція займе весь внутрішній ринок (таблиця 3.1).

Таблиця 3.1

Співвідношення змін в обсязі експорту та в обсязі імпорту

Товарні групи	Зміна в імпорті в млн дол.	Зміна в експорті в млн дол.	Чистий експорт у млн дол.	Відношення зміни чистого експорту до спільному обсягом чистого експорту до скасування мит, %
Тварини	172,10	7,67	-164,43	0,25
Овочі	100,29	59,95	-40,34	0,06
Продукти харчування	84,89	16,92	-67,97	0,10
Мінерали	23,78	0,001	-23,77	0,04
Паливо	775,19	0	-775,19	1,16
Хімічна продукція	100,67	85,53	-15,13	0,02
Пластик та гума	57,61	1,14	-56,46	0,08
Шкіряні та хутряні вироби	19,14	2,68	-26,45	0,04
Деревина	0,74	6,37	5,62	-0,01
Текстиль	56,13	96,14	40,01	-0,06
Взуття	5,24	4,30	-0,94	0,00
Вироби з каменю, гіпсу, кераміка, скло	51,47	1,65	-49,81	0,07
Метали	39,11	18,80	-20,31	0,03
Ядерні реактори	142,64	22,62	-120,01	0,18
Транспорт	512,84	0,73	-512,11	0,76
Оптика та годинники, музичні інструменти, іграшки, різні промислові товари	11,37	0,16	-11,21	0,02
Разом	2163,29	324,73	-1838,57	2,74

Джерело: складено автором

Підписавши Угоду про лібералізацію торгового режиму з ЄС, Україна стає учасницею одночасно двох зон вільної торгівлі: ЄС та СНД. Якщо домовитися про суміщення двох абсолютно різних економічних просторів не вдасться, то можливий передбачений Угодою про ЗВТ країн СНД перехід на режим найбільшого сприяння, що передбачає підвищення тарифного захисту до максимального рівня. Передбачається, що у цьому випадку з боку країн митного союзу буде встановлено імпорتنний тариф щодо України на рівні 7% (відповідний тарифний захист щодо ЄС). Як показав аналіз, за такого розвитку подій український експорт може скоротитися на суму до 1,8 млрд. дол. Найбільші втрати припадають на товарні групи: продукти переробки нафти (мастила, гас та ін.); метали та транспортні засоби.

Отже, розвиток подальшого співробітництва України та країн ЄС матиме, як позитивні, так й негативні наслідки. Можливі ризики для України під час створення ЗВТ із ЄС такі:

- у короткостроковій перспективі виникне потреба у залученні значних ресурсів, у тому числі фінансових, для забезпечення адаптації та імплементації нових актів законодавства;
- посилення конкуренції та подальше витіснення національних виробників із внутрішнього ринку України;
- у короткостроковій перспективі окремі галузі промисловості України (виробництво машин та обладнання, у т.ч. приладів та апаратів, хімічне виробництво, виробництво гумових та пластмасових виробів) зазнають втрат через низький рівень конкурентоспроможності;
- зниження конкурентоспроможності окремих видів сільськогосподарської продукції вітчизняного виробництва на внутрішньому ринку у зв'язку з наявністю потужної системи державної підтримки сільського господарства ЄС;
- зростання негативного для України сальдо двосторонньої торгівлі та погіршення структури експорту у зв'язку з переорієнтацією вітчизняних

експортерів щодо експорту готової продукції на експорт сировини та напівфабрикатів;

- виникне необхідність переоснащення та зміни технологій виробництва, необхідність пошуку партнерів та інвесторів з метою модернізації виробництв;

- обмеженість можливості надання захисту «молодим» галузям, які ще не досягли належного рівня конкурентоспроможності та потребують державної підтримки.

Потенційними перевагами для України від створення ЗВТ із ЄС стануть такі:

- збільшення обсягів виробництва та експорту вітчизняної продукції традиційних експортоорієнтованих галузей у зв'язку з отриманням цінової переваги за рахунок скасування ввізного мита з боку ЄС, зокрема, виробництва та експорту сільськогосподарської продукції (зерно, олія);

- створення гармонізованого правового поля для забезпечення діяльності суб'єктів торговельних відносин шляхом наближення законодавства України до законодавства ЄС;

- посилення мотивації та зацікавленості вітчизняних виробників у підвищенні національних стандартів до рівня європейських;

- гармонізація митних процедур та підвищення ефективності діяльності митних органів у контексті сприяння торгівлі;

- зменшення нетарифних обмежень у торгівлі сільськогосподарською продукцією в рамках співробітництва у сфері санітарних та фітосанітарних заходів;

- обмеження монополізму та конкуренції на внутрішньому ринку України, розширення номенклатури товарів та послуг на внутрішньому ринку;

- збільшення обсягів інвестицій з країн-членів ЄС та інших країн в економіку України, переоснащення та модернізація вітчизняних підприємств;

– зростання обсягів транзиту товарів територією України у напрямку «схід-захід».

Таким чином в Україні є значний потенціал, що дає вітчизняній економіці можливість посилити свою роль на ринку європейських товарів, адже країна має значний ресурсний потенціал, вигідне географічне розташування та великий потенціал для розвитку в багатьох сферах.

Висновки до 3 розділу

Процес трансформації, що проходив у країнах Центральної та Східної Європи, а також їх вступ до Європейського союзу, принесли неоднозначні результати як для країн Центральної та Східної Європи, так і для самого Європейського союзу. Перевіркою на стабільність та ефективність проведених реформ у країнах Центральної та Східної Європи стала світова фінансова криза 2008 р., яка виявила сильні та слабкі сторони країн «східного розширення» та стала дорогоцінним досвідом для подолання подальших криз.

Процес інтеграції країн Центральної та Східної Європи до Європейського Союзу окреслив певні умови для наздоганяючого зростання. Інтеграція протікала насамперед у сфері торгівлі, інвестицій, фінансовій сфері та супроводжувалася фінансовою допомогою країнам з фондів ЄС. Внаслідок лібералізації зовнішньоторговельної діяльності, входження до митного союзу ЄС країни ЦСЄ зняли всі тарифні та нетарифні обмеження, відкрили економіку для зовнішніх інвесторів. Інтеграція у торговельній сфері зробила ринок ЄС основним для країн ЦСЄ. Європейський Союз став основним ринком та торговим партнером для країн Центральної та Східної Європи. Перетворилася структура експорту країн Центральної та Східної Європи, у якій основну роль зайняла капіталомістка машинобудівна продукція, потіснивши продукцію трудомістких виробництв.

Модернізація економіки здійснювалася з урахуванням залучення іноземного капіталу. Обсяг накопичених прямих іноземних інвестицій значний у всіх країнах ЦСЄ, але особливо (з розрахунку на душу населення) у країнах Вишеградської групи (Польща, Чехія, Угорщина та Словаччина). Модернізація на основі ПІІ має не тільки позитивні наслідки, а й породжує низку проблем та ризиків. Так, зовнішні інвестиції обмежують діяльність національних підприємств, оскільки відбувається заміна та витіснення національних фірм іноземними підприємствами (ТНК). Дуалізм економіки – розпад її на два сектори (загалом успішний іноземний та проблемний національні) — виявляється у нестійкості економічного розвитку країн ЦСЄ.

Країни Центральної та Східної Європи обрали трансформаційний шлях через трансплантацію розвинених західноєвропейських інституцій. Процес проходив під жорстким контролем ЄС, за його фінансової підтримки і через це виявився успішним. Однак трансформаційна модель показала свою нестійкість перед зовнішніми шоками.

Європейський Союз є провідним торговельним партнером України. Наразі спостерігається дефіцит торгівлі українськими товарами з європейськими країнами через високу частку імпорту товарів з високою доданою вартістю. Розширення нових ринків вітчизняними експортерами стримується тривалим і капіталомістким процесом приведення української продукції до європейських стандартів. Одним із перспективних рішень ситуації може бути посилення орієнтації на експорт не лише сировини, а й продукції з високою доданою вартістю, виробленої харчовою та переробною промисловістю.

Головними напрямками підвищення конкурентоспроможності українських товарів на ринках країн ЄС мають стати: формування національної інноваційної системи, яка забезпечуватиме весь цикл створення інноваційних товарів, - від наукових досліджень до їх впровадження та трансферу технологій; формування сучасних ринкових механізмів створення інноваційної інфраструктури (телекомунікації, венчурні фонди, інноваційні

кластери, центри трансферту технологій); впровадження за світовими стандартами механізмів захисту прав інтелектуальної власності, авторських прав; створення бізнес-середовища для національних підприємств шляхом оновлення та впровадження їх виробничого потенціалу; забезпечення умов залучення інвестицій для модернізації виробництва та підвищення конкурентоспроможності підприємств; модернізація механізму управління бюджетними коштами розвитку: використання бюджетних ресурсів розвитку як залучення інвестицій та його концентрація лише з стратегічних напрямів розвитку; підготовка кваліфікованих трудових ресурсів, які відповідають вимогам міжнародного ринку праці; створення системи співробітництва між приватним сектором та державою, в рамках якої можливе поєднання комерційних інтересів бізнесу із вирішенням інноваційних загальнонаціональних завдань.

Для збільшення експорту української продукції до ЄС необхідно покращити адміністрування торгівлі між Україною та ЄС шляхом зниження витрат вітчизняних експортерів на постачання товарів до ЄС, збільшення квот, відстоювання інтересів українських експортерів в інституціях ЄС та скорочення некритичного імпорту.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило зробити такі висновки.

1. Розгляд концептуальних та методологічних засад дослідження інтеграційних процесів дозволив зробити висновок про виділення основних теоретичних напрямків у дослідженні політичних інтеграційних процесів: федералізм, функціоналізм та неофункціоналізм, транснаціоналізм, а також таких теоретичних підходів й теорій, як міжурядовий підхід та ліберальний міжурядовий підхід, теорія комунікації, багаторівневе управління, політичні мережі.

2. Теоретичні підходи, що вивчали та вивчають європейську інтеграцію, дозволили створити значну джерельну базу для дослідників. Історія європейської інтеграції включає великий блок тем за теоретичними поглядами від теорій федералізму через теорії неофункціоналізму, ліберального інтерговерменталізму, нового інституціоналізму, соціального конструктивізму, гендерні питання, політичні теорії та політичну економію до теорій «нового» та порівняльного регіоналізму. Всі ці теорії не конкурують одна з іншою, а доповнюють можливості дослідження європейської інтеграції.

3. Дослідження процесів виникнення та розвитку європейської інтеграції країн довели, що ідея європейської інтеграції у своєму становленні пройшла довгий історичний період, а докорінні події ХХ ст. послужили основним поштовхом до безпосереднього початку її розгортання. Інтеграції на континенті передували цілий перелік факторів, що сприяли посиленню міждержавних зв'язків, серед яких можна виділити історичні, соціокультурні, економічні, внутрішньо- та зовнішньополітичні, комплексна взаємодія яких поставила Європу на такий етап розвитку, коли інтеграція стала для неї найбільш логічною та ефективною альтернативою подальшого розвитку. В результаті інтеграції ЄС перетворився на основного торгового партнера країн ЦСЄ, хоча й зберігаються деякі економічні та навіть політичні відмінності,

глибинні етносоціальні, ціннісні, культурологічні особливості продовжують зберігатися та перешкоджають процесу «зростання» двох Європі.

4. Дослідження головних результатів європейської та євроатлантичної інтеграції держав Центрально-Східної Європи показало, що важливим чинником інтеграції виступає географічна близькість країн ЦСЄ з ЄС та їх обсяги ВВП. Цим і пояснюється така висока частка країн Європейського союзу в імпорті та експорті (в середньому 70%) країн ЦСЄ. Варто також зазначити, що у перші роки перехідного періоду чи трансформації темпи торгової інтеграції країн ЦСЄ з ЄС були низькими та поступово збільшувалися.

В країнах Центральної та Східної Європи основну частину експорту та імпорту становлять капіталомісткі товари (машини та транспортне обладнання), тобто товари таких промислових галузей, як машинобудування, автомобільна галузь та чорна металургія. В результаті проведених реформ у цих країнах було модернізовано значну частину промисловості, у зв'язку з чим економіка країн стала менш енергоємною. Більшу частину експорту та імпорту ця група товарів становить у Чехії (експорт – 55%, імпорт – 41%), Словаччини (49%, 39%) та Угорщини (60%, 48%).

6. Інноваційне оновлення країн ЦСЄ йде по лінії вдосконалення національних інноваційних систем, та за напрямом формування єдиної європейської інноваційної системи. Нові країни ЄС здобули певну підтримку свого інноваційного розвитку від вступу до Євросоюзу. Збільшилися можливості та розширилися джерела фінансування НДДКР та інноваційних проектів за рахунок використання бюджету ЄС, у тому числі та в результаті участі у рамкових програмах, у програмах структурного та інших фондів Євросоюзу. Збільшилися прямі іноземні капіталовкладення. Зросла організаційно-інфраструктурна підтримка цих країн за рахунок освоєння ресурсів інститутів Євросоюзу в аналітичному забезпеченні формування та реалізації інноваційної політики, включаючи прогностичне.

7. Процес інтеграції країн Центральної та Східної Європи до Європейського Союзу окреслив певні умови для наздоганяючого зростання. Інтеграція протікала насамперед у сфері торгівлі, інвестицій, фінансовій сфері та супроводжувалася фінансовою допомогою країнам з фондів ЄС. Внаслідок лібералізації зовнішньоторговельної діяльності, входження до митного союзу ЄС країни ЦСЄ зняли всі тарифні та нетарифні обмеження, відкрили економіку для зовнішніх інвесторів. Інтеграція у торговельній сфері зробила ринок ЄС основним для країн ЦСЄ. Європейський Союз став основним ринком та торговим партнером для країн Центральної та Східної Європи. Перетворилася структура експорту країн Центральної та Східної Європи, у якій основну роль зайняла капіталомістка машинобудівна продукція, потіснивши продукцію трудомістких виробництв.

8. Модернізація економіки країн в процесі інтеграції здійснювалася з урахуванням залучення іноземного капіталу. Обсяг накопичених прямих іноземних інвестицій значний у всіх країнах ЦСЄ, але особливо (з розрахунку на душу населення) у країнах Вишеградської групи (Польща, Чехія, Угорщина та Словаччина). Модернізація на основі ПІІ має не тільки позитивні наслідки, а й породжує низку проблем та ризиків. Так, зовнішні інвестиції обмежують діяльність національних підприємств, оскільки відбувається заміна та витіснення національних фірм іноземними підприємствами (ТНК). Дуалізм економіки – розпад її на два сектори (загалом успішний іноземний та проблемний національні) — виявляється у нестійкості економічного розвитку країн ЦСЄ.

Країни Центральної та Східної Європи обрали трансформаційний шлях через трансплантацію розвинених західноєвропейських інституцій. Процес проходив під жорстким контролем ЄС, за його фінансової підтримки і через це виявився успішним. Однак трансформаційна модель показала свою нестійкість перед зовнішніми шоками.

9. Європейський Союз є провідним торговельним партнером України. Наразі спостерігається дефіцит торгівлі українськими товарами з

європейськими країнами через високу частку імпорту товарів з високою доданою вартістю. Для збільшення експорту української продукції до ЄС необхідно покращити адміністрування торгівлі між Україною та ЄС шляхом зниження витрат вітчизняних експортерів на постачання товарів до ЄС, збільшення квот, відстоювання інтересів українських експортерів в інституціях ЄС та скорочення некритичного імпорту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кіш Є. Пошуки теоретичних моделей європейської інтеграції. *Політичний менеджмент*. 2020. № 6 (9). С.103-114.
2. Копійка В. В. Розширення Європейського Союзу. Теорія і практика інтеграційного процесу. К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2020. 253 с.
3. Monnet J. *Les États-unis d'Europe*. P., 1992; Monnet J. *L'Europe et l'organisation de la paix*. Lausanne, 1964. P. 111.
4. Spinelli A. *The Eurocrats*. Baltimore, 1966. P. 210.
5. Friedrich C.-J. *Man and His Government: An Empirical Theory of Politics*. N.-Y., 1963. P.167.
6. Elazar D.-J. *Federalism and Political Integration*. W., 1979. P. 213
7. Sidjanski D. *L`avenir fédéraliste de l`Europe*. Génève, 1972. P. 9.
8. Hoffmann S. *The European Sisyphus: Essays on Europe, 1964-1994*. N.-Y., 1995. P. 312.
9. Haas E.-B. *The Uniting of Europe*. Stanford, 1968. P. 27.
10. Реймон А. *Мир і війна між націям*. К. : Юніверс, 2015. 267 с.
11. Balladur E. *L`Europe autrement*. P., 2006; Balladur E. *Pour un nouveau Traité de l`Elysée*. *Le Monde*. 30.11.1994. P. 12.
12. Pistone S. *Altiero Spinelli and the strategy for the United States of Europe/ The European Union : readings on the theory and practice of European integration / Ed. By V.Nelsen and A.Stubb. – Boulder : Reinner, 1994. P. 113.*
13. Піляєв І. С. Неофункціоналістське бачення європейської інтеграції : спроба критичного аналізу. 2018. Вип. 58. С. 44-49.
14. Ковальова О. О. Неофункціоналізм проти традиційних підходів в теоріях європейської інтеграції/ *Грані*. 2013. № 1 (27). С. 114-117.
15. *Європейський Союз. Словник-довідник: за ред. М. Марченко. 2-е вид., оновл.* К. : К.І.С., 2015. 142 с.

16. Берггрюен Н. Європа майбутнього. Рух до федеративного союзу. Зовнішні справи. 2017. № 10 С. 42 – 45.
17. Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції: пер. з англ.. К.: К. І. С., 2018. 696 с.
18. Грицяк І. А. Євроатлантичні інтеграційні процеси в умовах глобалізації. Північноатлантичний альянс: історія, функції, структура та відносини з Україною. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / за заг. ред. проф. Д. І. Дзвінчука. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2017. 592 с.
19. Гаврилова М. Європейський фонд підтримки демократії – новий інструмент громадянської дипломатії Європейського Союзу. Зовнішні справи. 2019. № 6. С. 34 – 37.
20. Білозубенко В. С. Інноваційна система Європейського Союзу: особливості формування та розвитку. Монографія / В. С. Білозубенко. – Донецьк: Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі, 2014. 455 с.
21. Telò M. European Union and New Regionalism : Regional Actors and Global Governance in a Post-Hegemonic Era. 2nd ed. Agashate, England, 2017. P. 31.
22. Börzel T. A. Comparative Regionalism. A New Research Agenda // KFG Working Paper No. 28. Aug. 2021. P. 44.
23. Paasi A. Region and place: regional identity in question // Human Geography. 2013. № 4 (27). P. 475–485.
24. Syssner J. Conceptualization of Culture and Identity in Regional Policy //Regional & Federal Studies. 2019. № 3(19). P. 437–458.
25. Perrin T. New Regionalism and Cultural Policies : Distinctive and Distinguishing Strategies, from Local to Global // J. of Contemporary Europ. Studies.2018. № 4 (20). P. 459–475.
26. Comparative Regional Integration / ed. F. Laursen. Ashgate, 2005.P. 27.

27. Söderbaum F., Sbragia A. Linking European Integration and Comparative Regionalism // Paper for UACES Conference 2020, Bruges. URL: http://uaces.org/documents/papers/1001/soderbaum_f.pdf
28. Lombaerde P. de, Söderbaum F., Langenhove L. van and Baert F. The Problem of Comparison in Comparative Regionalism // Paper to be presented at symposium on Regionalism and the European Union. Apr. 6, 2009. University of Miami under the co-sponsorship of the Miami-European Union Center. URL: <http://aei.pitt.edu/14995/1/CompReg.pdf>
29. Acharya A. Comparative Regionalism : A Field Whose Time has Come? *The International Spectator : Italian J. of Intern. Affairs.* 2019. № 1 (47). P. 13–14.
30. *Interregionalism and the European Union : Post revisionist Approach to Europe’s Place in a Changing World / eds. M. Telo, L. Fawcett, F. Ponjaert.* Routledge, Abington, 2016..P. 6–8.
31. Горбань С. Збройні конфлікти: література з фондів Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського (1998 – 2014 рр.) Україна: події, факти, коментарі. 2018. № 24. С. 81 – 95.
32. Горноста́й К. Захист, охорона, гарантії прав і свобод людини і громадянина: співвідношення понять. *Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки.* К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2020. С. 51 – 55.
33. Ковальова О. Євроінтеграційна теорія транснаціоналізму і її новітні модифікації. *Наукові записки.* 2021. Вип. 20. С. 199-209.
34. Єгорова О.О. Стимулювання інновацій через спеціальні режими економічної діяльності у контексті умов угоди про асоціацію України та ЄС. *Трансфер технологій та інновації: конкурентоспроможна економіка і сталий розвиток. VII міжнародний форум (Київ, 24-25 жовтня 2018 р.); відп. ред. В.С. Шовкалюк.* – К.: НТУУ “КПІ”, 2018. 352 с.
35. Зінченко Н. С. Україна у рамкових програмах Європейського Союзу: досвід та перспективи. *Пробл. науки.* 2017. № 2. С. 13 – 18.

36. Капінус О. А. Перспективи розвитку відносин України з Європейським Союзом у контексті швейцарського досвіду. Економічний часопис – XXI. – 2018. № 5/6. С. 13 – 16.
37. Касіч Г. Європейський апгрейд: що Київ отримає від вступу в дію Угоди про Асоціацію з ЄС. Хрещатик. 2018. № 163. С. 5-11.
38. Комов А. Україна і ЄС. Історія та правознавство. 2015. №44. С.11 – 17.
39. Барановський Ф. В. Європейський Союз у міжнародних відносинах на сучасному етапі. Політологічні записки. 2019. Вип. 1. С. 50-58.
40. Закутня А. О. Розвиток Європейського Союзу в сучасних умовах як елемент змін світового господарства і міжнародних відносин. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstreamdownload/123456789/49873/3/zakutnya.pdf>
41. Буторина О. В. Звуження ЄС та потенціал інтеграції. Сучасна Європа. 2020. №2. С. 20-32.
42. Копійка В. В. Шинкаренко Т.І. Європейський Союз: історія та засади функціонування / за ред. Л.В. Губерського. К.: Знання, 2016. 751 с.
43. Міщук В. В. Розширення на схід як етапі розвитку Європейського Союзу. Гілея: науковий вісник. 2019. Вип. 141. С. 52-57.
44. Мних О. Б. Трансфер інноваційних технологій на глобальних і національних ринках і його вплив на економіку. Бізнес Інформ. 2023. №11. С. 35-41.
45. Бутирська І. Функціонування владних інституцій та розвиток процесів у політичному просторі Європейського Союзу. Історико-політичні проблеми сучасного світу. 2019. Т. 39. С. 32-40.
46. Вахудова А. М. Нерозділена Європа: демократія, важелі впливу та інтеграція після комунізму / Пер. з англ. Т. Цимбала. - К.: Вид. дім «КиєвоМогилянська академія», 2009. 379 с.
47. Європейська інтеграція. Konrad Adenauer Stiftung. 2022. URL : <https://www.kas.de/uk/web/ukraine/statische-inhalte-detail/-/content/europaeische-integration2>

48. Підходи та оцінки розширення ЄС. URL : <https://ru.osvita.ua/vnz/reports/politolog/15627/>
49. Рудік О. М. Концепція європеїзації: нові підходи у світлі подальшого розширення ЄС. Державне управління та місцеве самоврядування. 2018. №3. С. 39-45/
50. Ситник С. Євроінтеграція та Європеїзація: проблеми управління. URL : <http://www.viche.irdo1686/>
51. Білич Н. Співробітництво України та ЄС у митній сфері. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/10270/1/%D0%91%D1%96%D0%BB%D0%B8%D1%87.pdf>
52. Динаміка географічної структури зовнішньої торгівлі товарами. Офіційний вебсайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/zd/zd_rik/zd_u/g_s_rik_u.html
53. Карлін М.І. Європейська інтеграція. Луцьк : РВВ «Вежа» ВНУ ім.Лесі Українки, 2018. 760 с.
54. Євростат. 2022. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/structural-businessstatistics/data/main-tables>
55. Мусис Н. Все про спільні політики Європейського Союзу: пер. з англійської. К. : «К.І.С.», 2015. 466 с.

SUMMARY

INTEGRATION OF THE COUNTRIES OF CENTRAL-EASTERN EUROPE IN THE EUROPEAN AND EURO-ATLANTIC STRUCTURES: MAIN DIRECTIONS AND CHARACTERISTIC FEATURES

The master's thesis consists of an introduction, three chapters divided into subsections, conclusions, a list of used sources, which includes 55 items. The total volume of the work is 78 pages, of which 72 pages are the main text.

The introduction defines the relevance, purpose and task of the research, object, subject of the research, research methods. It is emphasized that at the beginning of the XXI century. the integration of states into European and Euro-Atlantic structures has become an important task for many countries of Central and Eastern Europe, due to the fact that the Governments of the countries hope to accelerate the pace of development and improve the level of quality of growth indicators of their national economies. In the world, all countries interact with each other. The world economy is a multifaceted economic system, the improvement of which depends on many factors. The primary basis of the world economy is international trade, because initially the interaction of countries began with trade in goods and services, in turn, military and foreign policy activities were conditioned by economic reasons. Later, the world economy was formed into a world market of goods.

The modern world economy functions in the conditions of integration processes, enters a new stage and type of internationalization of production. Today, countries and all regions of the world are directly connected not only by financial and commodity flows, but also by world production, business, information technologies, etc. The dependence of individual countries and regions on the world economy has increased rapidly. Each region and country plays a certain role in the world economy. But, despite this, the main role in the system of the world economy is played by a group of countries, which have already formed a mature

market economy with high competitiveness. Ukraine aims to develop the economy and strengthen economic and trade ties with many regions of the world, but it is the countries of the European Union and the Euro-Atlantic structures that are of particular importance to our state. After the large-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine, the problem of Ukraine's integration into the economic space of the European and Euro-Atlantic associations became particularly urgent, and this, in turn, requires consideration of the successful experience of the integration of the countries of Central and Eastern Europe into these structures.

The first chapter of the work "Theoretical and methodological aspects of the integration of the countries of Central and Eastern Europe into the European and Euro-Atlantic structures" is devoted to the consideration of the conceptual and methodological foundations of the study of European integration.

Consideration of the conceptual and methodological foundations of the study of integration processes allowed us to draw a conclusion about the selection of the main theoretical directions in the study of political integration processes: federalism, functionalism and neofunctionalism, transnationalism, as well as such theoretical approaches and theories as the intergovernmental approach and the liberal intergovernmental approach, the theory of communication, multilevel management, political networks.

Theoretical approaches that have studied and study European integration have made it possible to create a significant source base for researchers. The history of European integration includes a large block of topics according to theoretical perspectives from the theories of federalism through the theories of neofunctionalism, liberal intergovernmentalism, new institutionalism, social constructivism, gender issues, political theories and political economy to the theories of "new" and comparative regionalism. All these theories do not compete with each other, but complement the possibilities of European integration research.

In the second part of the work, an analysis of the main directions and characteristic features of the integration of the countries of Central-Eastern Europe into European and Euro-Atlantic structures is carried out.

Studies of the processes of emergence and development of the European integration of countries proved that the idea of European integration in its formation passed a long historical period, and the fundamental events of the 20th century. served as the main impetus for the immediate start of its deployment. Integration on the continent was preceded by a whole list of factors that contributed to the strengthening of interstate ties, among which we can highlight historical, socio-cultural, economic, domestic and foreign political factors, the complex interaction of which put Europe at such a stage of development when integration became the most logical for it. and an effective alternative for further development. As a result of integration, the EU has turned into the main trading partner of the CEE countries, although some economic and even political differences remain, deep ethno-social, value, and cultural features continue to persist and hinder the process of "growth" of the two Europes.

The study of the main results of the European and Euro-Atlantic integration of the states of Central and Eastern Europe showed that an important factor of integration is the geographical proximity of the CEE countries to the EU and their GDP volumes. This explains the high share of European Union countries in imports and exports (on average 70%) of CEE countries. It is also worth noting that in the first years of the transition period or transformation, the rate of trade integration of the CEE countries with the EU was low and gradually increased.

In the countries of Central and Eastern Europe, capital-intensive goods (machines and transport equipment) make up the main part of exports and imports, i.e. goods of such industrial branches as mechanical engineering, the automotive industry and ferrous metallurgy. As a result of the reforms carried out in these countries, a significant part of the industry was modernized, in connection with which the economy of the countries became less energy-intensive. Most of the exports and imports of this group of goods are in the Czech Republic (exports – 55%, imports – 41%), Slovakia (49%, 39%) and Hungary (60%, 48%).

The analysis of the impact of European integration on the innovative renewal of the economies of the CEE countries showed that the innovative renewal

of the CEE countries is in line with the improvement of national innovation systems and in the direction of the formation of a single European innovation system. The new EU countries have gained some support for their innovative development since joining the European Union. Opportunities and sources of funding for R&D and innovative projects have increased due to the use of the EU budget, including as a result of participation in framework programs, programs of structural and other funds of the European Union. Foreign direct investments increased. The organizational and infrastructural support of these countries has increased due to the development of the resources of the European Union institutions in the analytical support of the formation and implementation of innovative policies, including prognostic ones.

In the third chapter of the work "Prospects for the development of the states of Central-Eastern Europe through integration into European and Euro-Atlantic structures, further prospects of integration for the states of Central-Eastern Europe are revealed. The process of integration of Central and Eastern European countries into the European Union outlined certain conditions for catch-up growth. Integration took place primarily in the sphere of trade, investment, and the financial sphere and was accompanied by financial assistance to countries from EU funds. As a result of the liberalization of foreign trade, joining the EU customs union, the CEE countries removed all tariff and non-tariff restrictions and opened their economies to foreign investors. Integration in the trade sphere has made the EU market the main one for the CEE countries. The European Union has become the main market and trading partner for the countries of Central and Eastern Europe. The export structure of the countries of Central and Eastern Europe has changed, in which capital-intensive machine-building products took the main role, displacing the products of labor-intensive industries.

The analysis of the mechanisms of the integration of states into European and Euro-Atlantic structures allowed us to conclude that the modernization of the economy of the countries in the process of integration was carried out taking into account the attraction of foreign capital. The amount of accumulated foreign direct

investment is significant in all CEE countries, but especially (on a per capita basis) in the countries of the Visegrad Group (Poland, the Czech Republic, Hungary and Slovakia). Modernization based on FDI has not only positive consequences, but also creates a number of problems and risks. Thus, foreign investments limit the activities of national enterprises, as there is a replacement and displacement of national firms by foreign enterprises (TNCs). The dualism of the economy - its disintegration into two sectors (generally successful foreign and problematic domestic) - manifests itself in the instability of the economic development of the CEE countries.

The countries of Central and Eastern Europe have chosen a transformational path through the transplantation of developed Western European institutions. The process took place under the strict control of the EU, with its financial support, and because of that it was successful. However, the transformational model showed its instability in the face of external shocks.

Identifying Ukraine's prospects for integration into European and Euro-Atlantic structures The European Union is Ukraine's leading trade partner. Currently, there is a deficit in trade of Ukrainian goods with European countries due to a high share of imports of goods with high added value. In order to increase the export of Ukrainian products to the EU, it is necessary to improve the administration of trade between Ukraine and the EU by reducing the costs of domestic exporters for the supply of goods to the EU, increasing quotas, defending the interests of Ukrainian exporters in EU institutions and reducing non-critical imports.

The main results of the study are demonstrated in the conclusions.